

Oud@Utrecht

Knipstraat • Houtplein • Nieuwegein

Jaarboek Oud-Utrecht 2021

Op zondag 28 november is het Jaarboek Oud-Utrecht 2021 verschenen. Het telt negen bijdragen over onderzoek naar gevarieerde onderwerpen uit de geschiedenis van de stad en regio Utrecht. De rijkelijk geïllustreerde achtergrondartikelen beslaan de periode van de Romeinse tijd tot de jaren 50 van de vorige eeuw. Zo is er een biografisch stuk van Lutgard Mutsaers over variëteitstiest Jan van Laar (1872-1949), bekend van de hit 'Daar bij die molen'. Conservator Froukje van der Meulen schrijft over de verloren schilderijen in de Balzaal van Paushuizen. Gemeentelijk archeoloog Erik Graafstal licht een nieuwe kaart van Romeins Utrecht toe, waarin 25 jaar onderzoek is verwerkt. De provincie is vertegenwoordigd met artikelen over het weeshuis van Oudewater en over de vraag of kasteel Oud-Broekhuizen in Leersum wel echt heeft bestaan. Leden ontvangen het Jaarboek gratis thuis; het is ook verkrijgbaar via www.oud-utrecht.nl/webwinkel.

Colofon

Tijdschrift Oud-Utrecht 94e jaargang nummer 6, december 2021 / ISSN 1380-7137.

Uitgave van de Historische Vereniging Oud-Utrecht, verschijnt zes keer per jaar.

Redactie Arjan den Boer (eindredactie), Lisette le Blanc, Elisabeth de Lig, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Bettina van Santen, Kaj van Vliet.

Redactieadres redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl / Postbus 131, 3500 AC Utrecht.

Kopij maximale omvang 2.500 woorden (incl. noten en bronnen).

Redacterielijnen: zie www.oud-utrecht.nl.

Publicatierechten van afbeeldingen zijn naar beste intentie geregeld. Wie meent dat zijn of haar rechten niet zijn gerespecteerd wordt verzocht contact op te nemen.

Ontwerp Jeroen Tirion BNO, Utrecht. **Druk** Drukkerij Roelofs BV, Enschede.

Verkooppunten losse nummers à € 4,95 (themanummers € 7,95) via www.oud-utrecht.nl / webwinkel en bij Het Utrechts Archief (Hamburgerstraat 28), Centraal Museum (Agnietenstraat 3), Museum Catharijneconvent (Lange Nieuwstraat 38), Utrecht Toerisme (Domplein 9). Boekhandels: Broese (Oudegracht 112b), De Biltthovense Boekhandel (Julianalaan 1) en bij Ako, Bruna, Primera en Readshop in stad en provincie Utrecht.

Historische vereniging Oud-Utrecht is opgericht in 1923 en wil de kennis van en belangstelling voor Utrechtse geschiedenis, archeologie en monumenten stimuleren en waken over het behoud van het lokale en regionale erfgoed.

Voorzitter Dick de Jong.

Secretariaat secretariaat@oud-utrecht.nl / Postbus 91, 3500 AB Utrecht.

Lidmaatschap Contributie € 37,50 per jaar (huisgenootlid € 17,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 20,- / bedrijven € 50,-).

Ledenadministratie Aanmelden of opzeggen (vóór 1 december) via ledenadministratie@oud-utrecht.nl / Zuiderstraat 18a, 3434 BH Nieuwegein. Bank: NL27 INGB 0000 575 520, Nieuwegein.

Website www.oud-utrecht.nl / redactie.website@oud-utrecht.nl.

Omslag

Het Kerkplein van Rijsenburg met de Sint-Petrus'-Bandenkerk, in 1810 gesticht door de bewoners van Sparrendaal, Petrus van Oosthuysen en Margaretha de Jongh. FOTO PAUL WITMER, WWW.PAULWITMER.COM

Agenda

Onder voorbehoud van coronamaatregelen.

Zie voor de actuele situatie www.oud-utrecht.nl/agenda.

10 december: Het Statenjacht d'Utrecht

In dit Historisch Café komt bouwver Kees Sars vertellen over het Utrechtse Statenjacht, een nauwkeurige historische reconstructie van een 18e-eeuws admiraliteitsjacht, gebouwd op basis van originele tekeningen uit 1746. U hoort over de geschiedenis van dergelijke vaartuigen, maar ook over de bouw, de inrichting en het huidige gebruik van dit fraaie schip. Theaterzaal Bibliotheek Neude, aanvang 17.15 uur, toegang gratis (met CoronaCheck). Aanmelden via www.oud-utrecht.nl/agenda is noodzakelijk.

15 december: De Napolitaanse kerststal

In 1932 kreeg het Aartsbisdom Museum in Utrecht een 18e-eeuwse Napolitaanse kerstgroep in bezit, die sindsdien in de kerstperiode wordt tentoongesteld. Anite Haverkamp geeft een lezing over de geschiedenis van tradities en symboliek rond deze kerststal, die een schatkist vol verhalen en verborgen betekenissen blijkt. Ook andere kerstgroepen uit de collectie van Museum Catharijneconvent komen aan bod. Smezzaal Bartholomeus Gasthuis, aanvang 19.30 uur (met CoronaCheck). Kaarten à € 5,- vanaf 8 december 10.00 uur via www.oud-utrecht.nl/agenda.

14 januari: Stappen door m'n stadsie

Stadsgids Iris Dijkstra vertelt in het Historisch Café over haar onlangs verschenen boek. In 30 zogenoemde heim-weetjes onthult zij verrassende verhalen over werfkelders, begijnen en stadskastelen. Ze staat stil bij plekken waar iedereen aan voorbij lijkt te lopen, maar waar juist veel over te vertellen valt. Wat betekenen bijvoorbeeld de zilveren naamplaatjes in de boom in de tuin van het Catharijneconvent? Hoe heldhaftig was Trijn van Leemput echt en wie was Louis Hartlooper eigenlijk? Theaterzaal Bibliotheek Neude, aanvang 17.15 uur, toegang gratis (met CoronaCheck). Aanmelden via www.oud-utrecht.nl/agenda is noodzakelijk.

4

Eveline van der Pool
De wraak van Alva

9

Wouter van Elburg en Merel Haverman
Drie weduwen op Sparrendaal

19

Jasper Bongers en Duco Heijs
Opzicht en opstand
aan het Houtplein

14

Ton van den Berg
Vergeten volksbuurt Knipstraat e.o.

24

Arjan den Boer
Bespreking Nieuwegein 50 jaar

27 Signalementen

De wraak van Alva

Het verzet van Utrecht tegen de Tiende Penning

In de jaren 1568-1572, aan het begin van wat later de Tachtigjarige Oorlog werd genoemd, verzetten de Staten van Utrecht en het stadsbestuur zich tegen de belastingplannen van de nieuwe Spaanse landvoogd. De invoering van een omzetbelasting van 10 procent op handel en nijverheid was volgens hen ongerechtvaardigd. Utrecht behoorde namelijk niet tot de Bourgondische erflanden en eiste een uitzonderingspositie op. Het verzet bleef niet zonder gevolgen en bleek uiteindelijk vergeefs.

Eveline van der Pool studeerde middeleeuwse en vroegmoderne geschiedenis in Leiden. Zij is docent geschiedenis en eigenaar van historisch onderzoeks- en adviesbureau Kijk op de Tijd.

Op 21 augustus 1569 marcheerde de zoon van de hertog van Alva, Don Frederik Álvarez de Toledo, met tien infanterie-eenheden de stad Utrecht binnen om daar voorlopig te blijven. In de 16e eeuw was de inkwartiering van soldaten zeer onaangenaam voor de burgers van een stad zoals Utrecht. Voor de IJzeren Hertog was het juist dé manier om een stad op de knieën te dwingen. De soldaten waren zich ervan bewust dat hun aanwezigheid in de stad als afstraffing was

bedoeld, waardoor zij zich zo misdroegen dat velen in die periode de Domstad ontvluchtten. Welke redenen had de landvoogd Don Fernando Álvarez de Toledo om Utrecht zo zwaar te straffen?

Nieuwe belastingen

Twee jaar nadat Alva in 1567 met zijn leger in de Nederlanden was aangekomen, begon hij met zijn plannen voor de invoering van een nieuw belastingstelsel. De Spaanse koning Filips II had de nieuwe landvoogd laten weten dat het bestuur van de Nederlanden niet op geld vanuit Spanje kon blijven rekenen, maar zichzelf financieel moest gaan bedruipen. In maart 1569 riep Alva de

vertegenwoordigers van alle patrimoniale gewesten in Brussel bijeen om zijn belastingplannen uiteen te zetten. Dit waren de gewesten die sinds de late middeleeuwen via de Staten Generaal belastinggeld afdroegen aan de Bourgondische hertog na een zogenaamde bede, een verzoek om een bijdrage. Utrecht en Overijssel behoorden als voormalig landsheerlijk gebied van de Utrechtse bisschop echter niet tot deze patrimoniale, Bourgondische gewesten, want zij waren pas in 1528 door keizer Karel V aan zijn Nederlandse bezittingen toegevoegd. Utrecht had daarmee een uitzonderingspositie.

Een bede was als manier van belastingheffing uiterst onzeker, omdat de vorst maar moest afwachten of de verschillende gewestelijke Staten het verzoek zouden honoreren. Over het algemeen werd er pas geld afgedragen wanneer de vorst aan allerlei verlangens had voldaan. Door de beden was de macht van de Staten dus gegroeid ten opzichte van de vorst. Alva wilde met vaste belastingen de macht van de Staten inperken, de schatkist in Brussel vullen en het gezag van de Spaanse koning Filips II versterken. In een vergadering van de Staten Generaal op 3 maart 1569 had de nieuwe landvoogd voorgesteld om drie penningen (belastingen) in te

voeren. Er zou eenmalig een vermogensbelasting van 1 procent geheven worden op alle roerende en onroerende bezittingen. Aan deze Honderdste Penning moesten ook de adel en de geestelijkheid meebetalen, die voordien van belastingen waren vrijgesteld. Verder werd er een overdrachtsbelasting van 5 procent gerekend over de verkoop van onroerend goed, de zogenaamde Twintigste Penning. De Tiende Penning tot slot was een omzetbelasting van 10 procent over de verkoop van producten uit de handel en nijverheid.

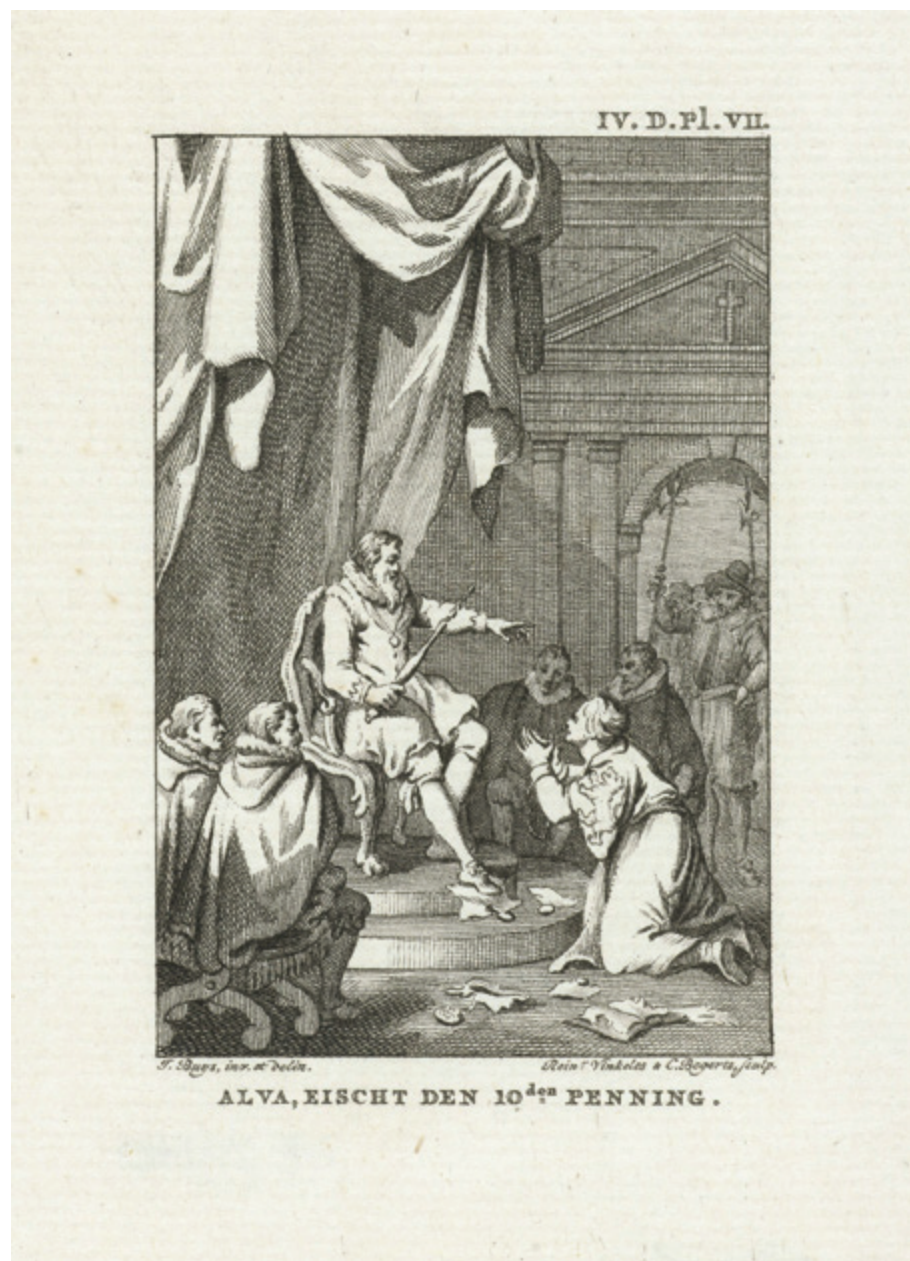
De eenmalige Honderdste Penning kon zonder veel weerstand vanuit de adel en de geestelijkheid worden geïnd, maar de omzetbelasting op handel en nijverheid was in de Nederlanden nog niet eerder voorgekomen en stuitte daarom op veel weerstand. Ambachtslieden en handelaren zagen door deze vaste belasting hun concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland verslechteren. Zij zagen echter niet in dat Alva de eenzijdige druk op de agrarische sector, de ouderwetse manier van belasten, wilde verlichten door de lasten eerlijker te verdelen over de landbouw, nijverheid en handel.

Er kwam ook kritiek vanuit de Staten en die had een juridische achtergrond. Zij zouden met de invoering van dit belastingstelsel namelijk een belangrijk machtsmiddel verliezen: de Staten konden niet langer hun veto uitspreken over of voorwaarden verbinden aan de goedkeuring van een bede. Daarnaast hadden de Staten kritiek op het permanente karakter van de penningen en het feit dat ze werden opgelegd door de centrale overheid, waardoor hun aloude voorrechten werden aangetast. De Staten besloten de hertog een afkooptom aan te bieden. Op 26 juni 1572 werd overeengekomen dat de Tiende en Twintigste Penning zouden worden afgekocht met 2 miljoen gulden. Aanvankelijk ging de landvoogd hiermee akkoord omdat hij met acuut geldgebrek kampte. De hoge kosten van de militaire operaties van het Spaanse leger in de Nederlanden zorgden er echter voor dat Alva binnen enkele maanden spijt zou krijgen van zijn beslissing.

Utrechts verzet

Op 3 maart 1569 werd ook Utrecht opgeroepen om de vergadering van de Staten Generaal bij te wonen, ondanks het feit dat het geen patrimoniaal gewest was. Na daar kennis te hebben genomen van de belastingplannen van Alva, gingen de Staten van Utrecht voorop in het verzet daartegen. Hun weigering om toe te stemmen in de belastinghervormingen was omdat Utrecht door de landvoogd werd behandeld als patrimoniaal gewest, dus als Bourgondisch erfland.

Een verklaring voor deze volgens Utrecht onterechte behandeling kan gevonden worden in het bestuur van Karel V, die

tussen 1528 en 1555 heer van Utrecht was geweest. Om de veroveringen van Utrecht door Karel V mogelijk te maken, had het gewest Holland hem grote geldsommen voorgesloten. Als beloning voor deze lening had Holland erop aangedrongen dat Utrecht bij het gewest Holland zou worden ingelijfd. Karel V had deze eis na hevig verzet van Utrecht uiteindelijk niet ingewilligd, maar hij bepaalde wel dat Utrecht dezelfde stadhouder zou krijgen als Holland. Utrecht werd daarnaast verplicht om vertegenwoordigers te sturen naar alle vergaderingen waaraan Holland zou deelnemen en naar die van de Staten Generaal als daar algemene beden zouden worden gevraagd. De Staten van Utrecht weigerden voortdurend om in te stemmen met die bede, omdat Utrecht volgens hen als niet-patrimoniaal gewest alleen verplicht was tot een afzonderlijke bede. Door goed te onderhandelen met de centrale regering in Brussel had Utrecht tot nu toe weten te voorkomen dat het aan de algemene beden moest bijdragen.

< Allegorie op de tirannie van de hertog van Alva in de Nederlanden. Anoniem Noord-Nederlands schilderij, 1615. [CENTRAAL MUSEUM](#)

▲ De Nederlandse maagd geknielt voor Alva temidden van verscheurde privileges, 1571. Prent naar Jacobus Buys, circa 1790. [RIJCKSMUSEUM](#)

Met deze voorgeschiedenis in het achterhoofd gingen de drie afgevaardigden van de Staten van Utrecht, burgemeester Jan Taets van Amerongen, deken Jan van der Vecht en de edelman Anthonis van Meerten van Abcoude, begin maart 1569 naar de Staten Generaal in Brussel. Zij hadden de opdracht meegekregen om de Tiende en Twintigste Penning af te kopen met een bedrag van 72.000 gulden. Dit bedrag werd nog verhoogd naar 100.000 gulden. Alva was echter niet van plan om rekening te houden met de uitzonderingspositie van Utrecht; zolang het gewest de toegekende status van patrimoniaal gewest niet erkende, mochten de Staten van Utrecht de belastingen niet afkopen. Toen de landvoogd dreigde met de schorsing van de Staten en de stedelijke raad

van Utrecht, probeerden men deze ramp af te wenden door een bedrag van 162.000 gulden aan te bieden. Ook dit voorstel werd door Alva niet in overweging genomen. Hoewel in de rest van de Nederlanden de Honderdste Penning zonder veel problemen werd geïnd, bleef vooral de geestelijkheid van Utrecht zich hiertegen verzetten. Men beriep zich op de pauselijke bul *In Coena Domini* waarin een excommunicatie dreigde voor wie zich aan de kerkelijke goederen vergreep. Dit schoot de landvoogd in het verkeerde keelgat, omdat deze pauselijke bul eigenlijk gericht was tegen de vijanden van de rooms-katholieke kerk en de beeldenstormers. Alva beschouwde zichzelf juist als de beschermer van diezelfde kerk. De landvoogd was hierover zo woedend dat

hij zijn secretaris bij de Raad van Beroerten, Jacques de la Torre, huisarrest gaf en voor een jaar uit zijn ambt liet zetten, omdat die toestemming had gegeven de bul te laten drukken. De Raad van Beroerten was een bijzondere rechtbank die Alva na zijn komst naar de Nederlanden had opgericht om namens Filips II iedereen te vonnissen die betrokken was geweest bij de religieuze onrust ('Beeldenstorm') van 1566-1567. Uiteindelijk berustten de patrimoniale gewesten in de belastinghervormingen van Alva, maar zij stelden wel als voorwaarde dat de gewesten unaniem, dus inclusief Utrecht, zouden instemmen met het heffen van de belastingen. Er was de landvoogd dan ook alles aan gelegen het verzet van Utrecht te breken.

- < Plattegrond van Utrecht rond 1570, gemaakt door Jacob van Deventer in opdracht van de Spaanse koning Filips II.

BIBLIOTECA NACIONAL DE ESPAÑA

- > Rekenpenning (jeton) uit 1569 met politieke inscripties over de Bestraffing van Utrecht. Op de voorzijde koning Filips II, achterop een verwijzing naar de Geuzen. RIJKSMUSEUM

- ✓ Het Utrechtse stadhuis, Huis Hasenberg, met de renaissance-gevel die in 1547 werd ontworpen door Willem van Noort.

HET UTRECHTS ARCHIEF

Bestraffing van Utrecht

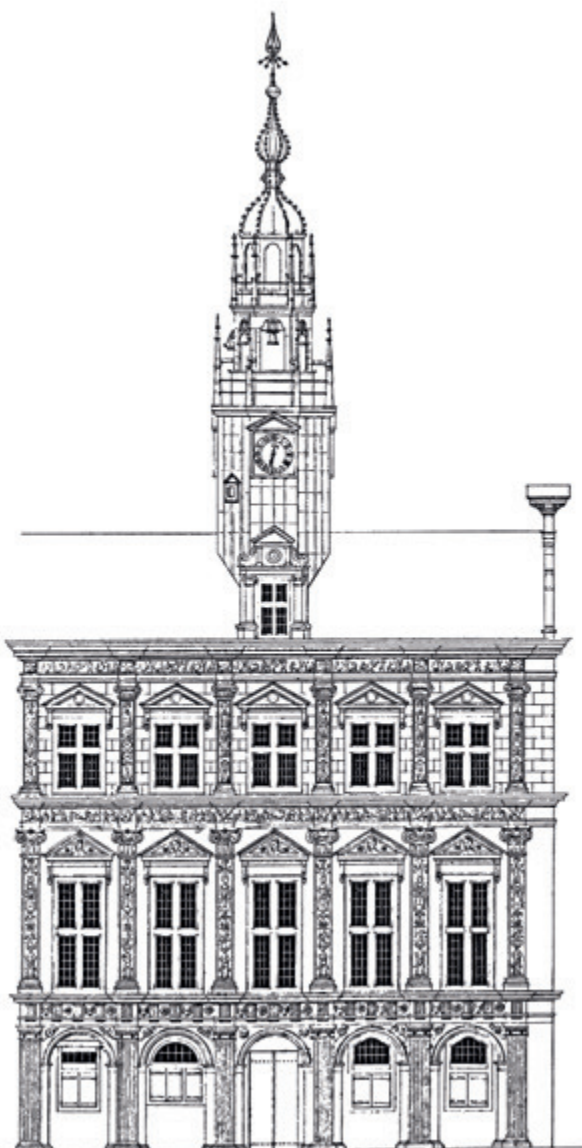
Alva was woedend op Utrecht, niet alleen vanwege het verzet tegen de belastingen, maar ook omdat hij door de geestelijkheid van de stad op één lijn werd gezet met de kerkschenders van 1566. Als straf zond hij op 21 augustus 1569 tien vendels van het regiment van Lombardije ter inkwartiering binnen de stad. We moeten hierbij denken aan 1.500 soldaten, officieren, vrouwen, kinderen, bedienden, paarden en honden die allemaal gehuisvest en gevoed moesten worden op een bevolking van 20.000 burgers. Over de Spaanse soldaten werd gezegd dat zij de 'burgers en inwoners grote schade, overlast en geweld' aandeden waardoor grote groepen mensen, onder wie geestelijken, de stad ontvluchtten. Hubert van Buchell, kanunnik van Sint Marie, deed in 1570 zijn beklag bij het Hof van Utrecht over de overlast die de 30 ingekwartierde Spaanse soldaten hem bezorgd hadden. Hij vertelde dat hij had moeten toezien hoe zijn huis een 'openbaar bordeel' werd, waar 'dag en nacht gedobbel werd en hoerenlopen bedreven'. Hij moest uit eigen zak de schade betalen die de soldaten hadden veroorzaakt.

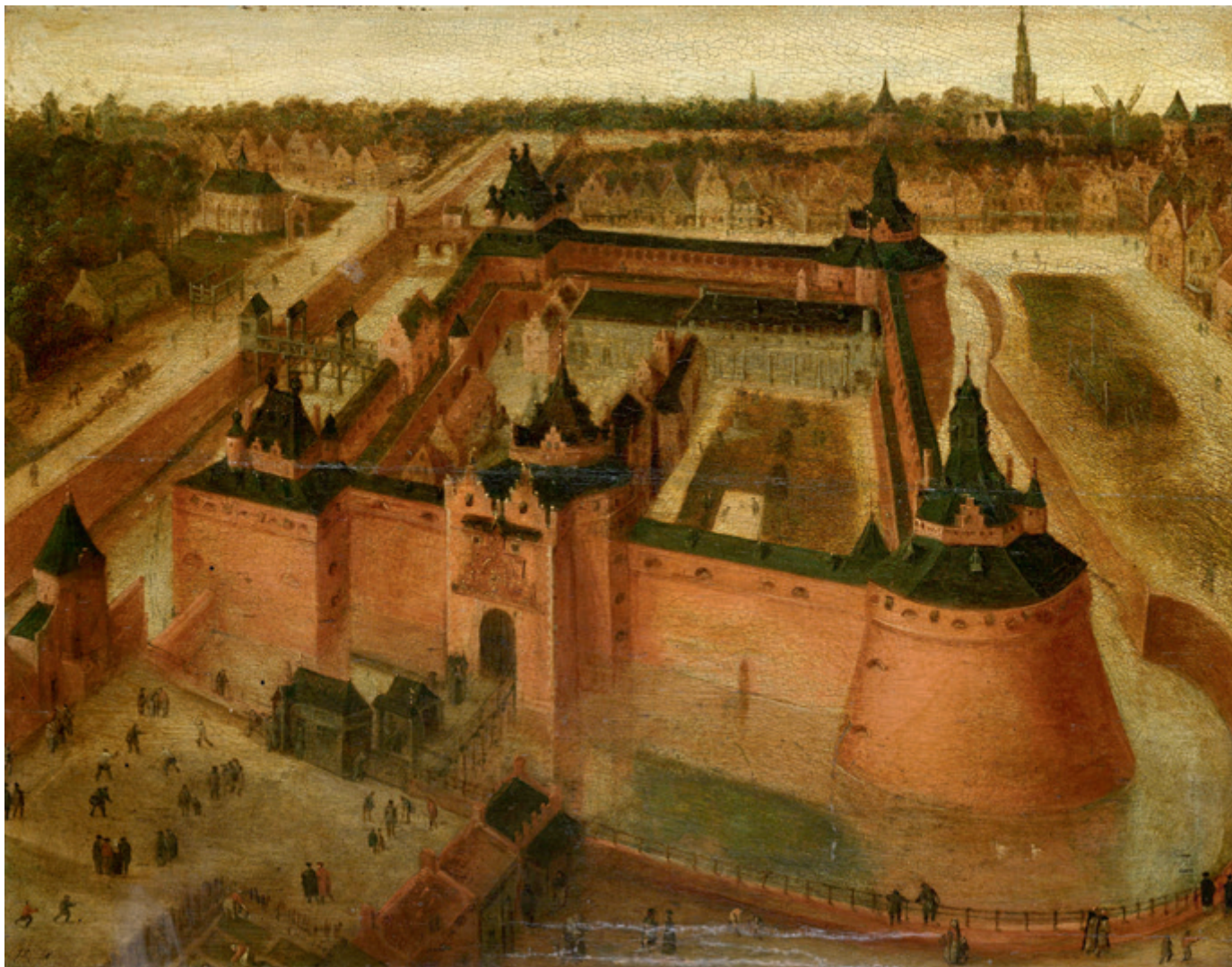
Ondanks de plunderingen en overlast door het Spaanse garnizoen bleven de Staten van Utrecht en het stadsbestuur hun verzet volhouden. Alva liet hen hierop door de Raad van Beroerten aanklagen wegens het verwaarlozen van hun plicht tijdens de religieuze onrust van 1566-1567. De toenmalige stadhouder Willem van Oranje had, tegen de wil van het katholieke stadsbestuur in, de calvinisten voor hun hagenpreken een vaste plek toegestaan buiten de Wittevrouwenpoort. Zonder dat de Raad van Beroerten de processtukken behoorlijk had kunnen bestuderen, sprak Alva als voorzitter van de raad al een vonnis uit. Het stadsbestuur moest in februari 1570 al zijn charters en privileges, evenals de stadsbanier met Sint Maarten en de sleutels van de stadspoorten, overhandigen aan de kapitein van het kasteel Vredenburg. Het stadsbestuur weigerde dit bevel uit te voeren en bood in plaats daarvan aan om kopieën van de

gevraagde stukken te overhandigen aan de president van het Hof van Utrecht, de hoogste rechtbank in het gewest. De concessies die het stadsbestuur destijds aan de calvinisten had gedaan, werden door de hertog opgevat als majesteitsschennis, waarvoor Utrecht zwaar gestraft moest worden. Op 14 juli 1570 werden de Staten van Utrecht en het stadsbestuur geschorst en werden 'alle privileges, vrijheden, goederen en inkomens van de stad Utrecht verbeurd verklaard en geconfisqueerd tot profijt van Zijne Majesteit'. Deze veroordeling hield in dat de bevoegdheden van de Staten werden overgenomen door het Hof van Utrecht, maar dat het stadsbestuur haar alledaagse taken moest blijven vervullen, zoals het huisvesten, voeden en kleden van de Spaanse soldaten die in de stad waren gelegerd. In de loop van het jaar 1571 kwam de bodem van de schatkist in zicht, waardoor Alva zich genoodzaakt voelde om nog een stap verder te gaan. Hij besloot om zijn troepen uit enkele zeehavens, zoals Den Briel, terug te trekken en naar Utrecht te sturen, waar de soldaten zich opnieuw vreselijk misdroegen. De dreigementen en losbandigheid van de soldaten gingen zo ver dat niet alleen de gewone burgers van Utrecht, maar zelfs een van de burgemeesters zich nauwelijks meer op straat durfde te vertonen. Drie maanden later gaf Alva het stadsbestuur nogmaals het bevel haar voorrechten in te leveren. In een brief weigerde men dit bevel op te volgen. Een van de raadsleden antwoordde dat 'indien wij ons lijf verbeurd hebben dat men het van ons afneemt, maar laat ons toch zeker niet van ons recht wijken'. Als antwoord beval Alva de president van het Hof van Utrecht om desnoods met geweld de voorrechten van de stad in te nemen. Hierop leverde het stadsbestuur uiteindelijk onder protest de gevraagde stukken in bij het kasteel Vredenburg.

Het pardon van Requesens

Alva werd in 1573 opgevolgd door Don Luis de Requesens. Deze nieuwe landvoogd hing een mildere politiek aan dan zijn voorganger. Ook de nieuwe stadhouder

van Holland en Utrecht, Don Fernando de Lannoy, was Utrecht welgezind. Tijdens zijn bezoek in februari 1574 gaf hij de Utrechtse burgers een van hun privileges terug: het recht om zich te bewapenen. De stad had weer een schutterij.

Er kwam ook nieuws vanuit Spanje. Koning Filips II had in maart van hetzelfde jaar brieven aan de nieuwe landvoogd gestuurd waarin hij hem toestemming gaf de Raad van Beroerten en de Tiende Penning op te heffen en een Generaal Pardon uit te

vaardigen. Dit pardon was een amnestie-regeling die inhield dat de privileges van de steden werden hersteld en dat er geen strafmaatregelen werden genomen. Op 14 april 1574 riep de stadhouder in het kader van het Generaal Pardon de Staten en het stadsbestuur van Utrecht bijeen in de kapittelzaal van de Dom. De Spaanse koning Filips II had bevolen hen in hun oude rechten te herstellen en de privileges aan de stad terug te geven. Twee jaar later werd ook de Tiende Penning afgeschaft.

▲ Kasteel Vredenburg in vogelvlucht, anoniem schilderij uit de tweede helft van de 16e eeuw. [RIJKSMUSEUM](#)

Literatuur en bronnen

- A.M.C. Asch van Wijck (ed.), 'Depositie en attestatie van H. Hubert van Buchell canonick St. Marien van die Spaensche Capiteynen ende soldaeten gelogeert tot synen huyse, gedaen Anno xvllx opten xii december', *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht* 4 (1838) p. 287-293 en 324-330.
- H. Brugmans, 'Utrechts kroniek over 1566-1576', *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap* 25 (1904) p. 88-93, 97-113 en 157.
- R.E. de Bruin (red.), *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2003) p. 218-219.
- C. Dekker e.a. (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht* (Utrecht 1997) p. 141.
- S. Groeneveld, *De Tachtigjarige oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden (1559-1660)* (Zutphen 2020) p. 80-89.
- A. van Hulzen, 'Het kasteel Vredenburg', *Maandblad Oud-Utrecht* 43 (1970) p. 85.
- A. van Hulzen, *Utrecht in opstand. Het einde van de oude bisschopsstad 1528-1580* (Utrecht 1999) p. 65-68, 99.
- H. Kamen, *Alva. Een biografie* (Antwerpen 2004) p. 183.
- S. Muller Fz., 'Inleiding: II. Het archief op het oude Stadhuis (1546-1822)', *Inventaris van de archieven van het stadsbestuur van Utrecht 1122-1577*, (Utrecht 1893/2015) p. 28-38 (via www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/609C5C4097B74642E0534701000A17FD).
- J. Pollmann, *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)* (Amsterdam 2000) p. 43.

Drie weduwen op Sparrendaal

Susanna, Margaretha, Maria en hun band met Driebergen-Rijsenburg

Het verhaal van de vooraanstaande heren die de buitenplaats Sparrendaal bezaten, is al vaker verteld. De rol van hun vrouwen bleef tot nu toe onderbelicht. Nieuw archiefonderzoek geeft een beeld van de bezigheden van drie weduwen in drie eeuwen. Elk op hun eigen wijze leverden zij een belangrijke bijdrage aan de geschiedenis van de buitenplaats. Ze blijken stuwende krachten te zijn geweest achter de ontwikkeling van het dorp Driebergen, het nabijgelegen Rijsenburg en de bewoning van de Utrechtse Heuvelrug.

▲ De familie Van Vollenhoven-Van de Poll op landgoed Sparrendaal; tweede van rechts is Maria. RKD – NEDERLANDS INSTITUUT VOOR KUNSTGESCHIEDENIS

Wouter van Elburg is architectuurhistoricus bij Vereniging Hendrick de Keyser en werkt aan een proefschrift over woonhuistypologie. **Merel Haverman** is historicus bij Stichting In Arcadië en redacteur van tijdschrift 'Het Buiten'.

Net buiten de dorpskern van Driebergen, aan de doorgaande weg tussen Utrecht en Arnhem, staat al ruim tweeënhalve eeuw het vermaarde buitenhuis Sparrendaal. Het pand geldt als een van de best bewaarde en oudste buitens aan de zuidflank van de lommerrijke Utrechtse Heuvelrug. Terwijl veel welgestelde Utrechtse en Amsterdammers in de 17e eeuw buitenplaatsen stichtten langs de Vecht, kwam in de loop van de 18e en vooral de 19e eeuw ook de groene omgeving ten oosten van de stad in hun zichtveld. Langs doorgaande wegen in dorpen als Zeist, Driebergen en Doorn zijn

nog vele voorbeelden te vinden van de rijke buitenplaatsencultuur die zich hier heeft ontwikkeld.

Sparrendaal werd gebouwd in opdracht van Jacob van Berck, die in de periodes 1741-1743 en 1756-1758 burgemeester van Utrecht was. Van Berck was afkomstig uit een oud en rijk Utrechts geslacht, dat al sinds de 16e eeuw land in de omgeving van Driebergen bezat. Op 20 maart 1754 legde zijn 13-jarige dochter Maria Constantia de eerste steen voor Sparrendaal, de buitenplaats die zou worden tot een van de belangrijkste in de regio. In de loop der tijd zouden vele prominente gasten ontvangen worden op Sparrendaal, onder wie stadhouder Willem V, koning Lodewijk Napoleon en zelfs de Amerikaanse president Herbert Hoover. Het is opmerkelijk dat er tot nu toe weinig is geschreven over de vrouwen

van Sparrendaal. Van de 200 jaar dat het buiten particulier bewoond is geweest, was dit bijna 100 jaar door dames. Zij waren zonder uitzondering de weduwen van de mannen die de buitenplaats eerder hadden gekocht of gehuurd. Naast hun glansrijke carrières hadden deze heren namelijk nog iets gemeen: ze overleden relatief jong. Daardoor waren hun weduwen vaak lange tijd zelfstandig verantwoordelijk voor hun nalatenschap, waarvan Sparrendaal een belangrijk onderdeel vormde.

1754-1790: Susanna le Leu de Wilhem
Susanna le Leu de Wilhem werd waarschijnlijk in 1715 geboren in Amsterdam en trouwde daar in 1738 met de 21 jaar oudere Jacob van Berck. Ze kregen enkele kinderen, waarvan alleen Maria Constantia de volwassen leeftijd bereikte. Jacob en

< Anonieme tekening van Sparrendaal uit de tweede helft van de 18e eeuw. [HET UTRECHTS ARCHIEF, BEELDMATERIAAL](#)

➤ Handtekening van Susanna le Leu de Wilhem, douairière Van Berck, onder een koopakte uit 1765. [HET UTRECHTS ARCHIEF, 34-4](#)
[NOTARISSSEN IN DE STAD UTRECHT](#)

✓ Sparrendaal is tegenwoordig eigendom van Vereniging Hendrick de Keyser. [FOTO RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED](#)

Susanna lieten in 1754 op de plaats van een oudere hofstede 'Sper en Dal' bouwen (later werd vooral de naamsvariant Sparrendaal gebruikt). Rondom het huis lag een grote in geometrische stijl aangelegde tuin met volières, cascades, een lijnbaan en een sterrenbos. Jacob van Berck overleed in 1762, zijn vrouw Susanna pas 28 jaar later. Over het leven van Susanna le Leu de Wilhem is betrekkelijk weinig bekend, er is zelfs geen portret van haar overgeleverd. Ze moet bijzonder welgesteld zijn geweest. Susanna stamde van zowel moeders- als vaderskant uit oude en aanzienlijke geslachten en was via haar vader nog verwant aan Constantijn Huygens. Na het overlijden van haar moeder in 1753 mocht Susanna zich Vrouwe van Abcoude en Baambrugge noemen. Ze erfde toen bijna een miljoen gulden, wat aanleiding kan zijn geweest voor de bouw van Sparrendaal. Susanna was niet alleen bemiddeld door de nalatenschap van haar ouders, ook erfde zij van een neef een groot aantal VOC-aandelen en verschillende staatsobligaties. Susanna huurde het huis Drift 1 in Utrecht, verbleef regelmatig bij haar dochter in Den Haag en maakte waarschijnlijk vooral in de zomers gebruik van Sparrendaal. Ze bezat ook stukken grond en huizen in andere delen van het land, waaronder enkele panden aan de Keizersgracht in Amsterdam en de hofstede Oud Naarden in het Gooi. In de archieven is het nodige terug te vinden over de bezigheden van Susanna le Leu de Wilhem in de omgeving van Sparrendaal. Aanvankelijk met haar man en later zelfstandig speelde zij een grote rol in het openbare leven in Driebergen. Zo gaf ze gul aan de dorpskerk, verhuurde

de lokale herberg, liet huizen bouwen in het dorp en verpachtte verschillende stukken land aan boeren. Susanna breidde na het overlijden van haar man haar grondbezit in Driebergen verder uit en verhuurde ook enkele hofstedes. Sparrendaal vormde het toneel van belangrijke ontvangsten. Een bericht in de *Leydse Courant* uit 1768 vermeldt dat stadhouder Willem V en zijn echtgenote Wilhelmina van Pruisen door Susanna op een 'keurig middagmaal' op Sparrendaal waren ontvangen en de 'aangename wandelwegen bezigtigd' hadden. Een boedelinventaris uit 1790 geeft een beeld van Sparrendaal zelf. Het huis kende

bijvoorbeeld een bibliotheek en een jachtkamer, waarin verschillende geweren, pistolen en schietbogen stonden. De kamers op de bel-etage waren, passend bij de omgeving, vooral groen gestoffeerd. Er stonden kostbare mahoniehouten meubelen en in de ontvangstaal hingen schilderijen van vorstelijke personen, waaronder 'eenen silouette van mevrouwe prinsesse douairière van Pruisen' (waarschijnlijk Wilhelmina van Pruisen, die op bezoek was geweest). De slaapkamer van Susanna was blauw geschilderd en grensde aan de slaapkamer van dochter Maria Constantia, die nog de eerste steen had gelegd. Na het overlijden van Susanna in 1790 werden huis en inboedel door Maria Constantia verkocht.

1805-1846: Margaretha de Jongh

Margaretha de Jongh werd in op 9 oktober 1769 in Maassluis geboren en trouwde daar in 1792 met Petrus Judocus van Oosthuysse, een van oorsprong Vlaamse ondernemer. Samen kochten zij Sparrendaal in 1805, waarna ze de buitenplaats lieten verbouwen. Het interieur werd verder verfraaid, het pand kreeg een modieuze

*S. le Leu de Wilhem
Douairière Van Berck*

▲ Portret van Margaretha de Jongh dat op Sparrendaal hangt. Schilder en exacte datering zijn onbekend. VERENIGING HENDRICK DE KEYSER, FOTO ARJAN BRONKHORST

> Zilveren penning van de inwijding van de Sint-Petrus'-Bandenkerk, met vermelding van de stichters, 1810. RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

▲ Het Kerkplein van Rijsenburg met de Sint-Petrus'-Bandenkerk. FOTO PAUL WITMER, WWW.PAULWITMER.COM

mansardekap en de bouwhuizen ter weerszijden werden vergroot. In de tuin maakte de strakke 18e-eeuwse aanleg plaats voor een ronde vijver en slingerende paden in landschapsstijl. Ook in deze periode ontving Sparrendaal bekende gasten, onder wie koning Lodewijk Napoleon, die er dineerde. Van Oosthuysen stierf in 1818, waarna Margaretha nog 28 jaar leefde. Het ondernemerschap van haar man is vaak beschreven, maar uit de archieven blijkt dat Margaretha daar waarschijnlijk een groot aandeel in had. Petrus van Oosthuysen was in de loop van zijn leven een van de rijkste inwoners van Nederland geworden, onder andere met de handel in wapens, brandstoffen, kleding en meubelen. Opmerkelijk is dat de meeste zakelijke stukken niet alleen door hem werden ondertekend, maar ook door zijn vrouw Margaretha. Wellicht maakte hij gebruik van haar zakelijk instinct. Margaretha was een telg uit een rijk ondernemersgeslacht, in tegenstelling tot de bescheiden afkomst van Petrus. Ze kochten samen grote stukken grond in de buurt van Naaldwijk, Monster en Maassluis, met industriële ambities. In 1806 verwierven ze de naast Driebergen gelegen heerlijkheid Rijsenburg en voegden dit grondgebied aan Sparrendaal toe.

Met steun van koning Lodewijk Napoleon wilden Petrus en Margaretha Rijsenburg laten uitgroeien tot een grote industriestad. Met dat doel werd er een nieuwe en voor Nederlandse begrippen uitzonderlijk monumentale dorpskern gebouwd op ongeveer 250 meter van Sparrendaal. De vroom katholieke Petrus en Margaretha lieten er een kerk bouwen met een halfroond voorplein, gemodelleerd naar de Sint-Pieter in Rome, de Sint-Petrus'-Bandenkerk. De woningen aan het voorplein werden uitsluitend verhuurd aan katholieke ambachtslieden. Mede door het vertrek van Lodewijk Napoleon kwam er uiteindelijk niet veel terecht van de industriële ontwikkeling

van Rijsenburg. Na het overlijden van Petrus overzag Margaretha de vele ondernemingen die zij hadden opgericht. Aanvankelijk deed zij dit alleen, later samen met haar schoonzoon Jacobus Joseph van Rijckevorsel. Margaretha verbleef het grootste gedeelte van het jaar in het (niet meer bestaande) huis Swanestein aan het Westeinde in Den Haag. Ze maakte waarschijnlijk alleen in juni, juli en augustus gebruik van Sparrendaal. Toch speelde zij een belangrijke rol in de ontwikkeling van Driebergen en het nieuwe dorp Rijsenburg. Ze zette er

enkele nieuwe ondernemingen op, zoals een blekerij en een tegelfabriek. Ze verhuurde huizen en boerderijen en verpachtte land. Ook werden hofsteden als Buzziburg, De Drie Klinken, Engelenburg, Het Kleine Loo, De Krakeling en De Tempel onder haar toezicht verbouwd en verhuurd. Daarnaast hield Margaretha zich na de dood van haar man actief bezig met verkaveling van de randen van het grondgebied van Sparrendaal. Daar verrezen enkele nieuwe buitenhuizen, waaronder Petrusberg en Kraaijbeek. Zij kreeg bij het beheer en de verhuur ondersteuning van haar tuinman, Petrus de Bruijn, die tevens de buitenplaats in haar afwezigheid beheerde. Door haar bouwactiviteiten heeft Margaretha de Jongh een belangrijke bijdrage geleverd aan de opkomst van wat later de 'Stichtse Lustwarande' genoemd zou worden. Margaretha overleed in 1846 en werd net als haar man bijgezet in de Sint-Petrus'-Bandenkerk. Uit haar boedelbeschrijving blijkt dat Sparrendaal al niet vaak meer werd gebruikt en de meeste kamers bijna leeg waren. Her en der stonden nog wel enkele mahoniehouten meubelen. Meest opmerkelijk is de vermelding van een groot aantal 'schotsche' kleden, waarschijnlijk geruite vloerkleden. Sparrendaal kwam in handen van een van Margaretha's kleinkinderen, die het geheel in 1854 verkocht aan het Bisdom Utrecht. In de tuin van Sparrendaal werd in opdracht van het bisdom het grootseminarie Rijsenburg gebouwd.

1884-1928: Maria van de Poll

Jonkvrouw Maria Louisa Jacoba van de Poll werd op 13 juni 1858 geboren in Haarlem. Ze trouwde in 1879 met de Amsterdamse bierbrouwer Maurits van Vollenhoven. Het

echtpaar betrok Villa Sophiadal aan het Prinsen Bolwerk in Haarlem. Maurits leed aan tuberculose en was veel bezig met de dood. Al in 1883 liet hij een grafkapel bouwen op de begraafplaats in Heemstede. Vermoedelijk vanwege de schone lucht huurde het echtpaar vanaf januari 1884 de buitenplaats Sparrendaal van het Bisdom Utrecht. De heilzame omgeving mocht echter niet baten, binnen anderhalf jaar stierf Maurits op 24-jarige leeftijd. Het jaar daarop vernieuwde Maria het huurcontract van Sparrendaal. Zij zou het nog ruim 40 jaar huren, tot aan haar dood in 1928. Ze woonde er met haar enige kind Maurits, die bij het overlijden van zijn vader twee jaar oud was. De villa in Haarlem werd verkocht en Sparrendaal diende als het nieuwe 'familiehuis', waar

jubilea en huwelijken werden gevierd. Na de dood van Maria's vader in 1894 trok haar moeder Petronella Maria van Breugel in op Sparrendaal. Ook Maria's zus Joanna Henriette woonde er enkele jaren. De familie Van Vollenhoven-Van de Poll had een behoorlijk kosmopolitische en mondaine levensstijl. De zomers werden doorgebracht op Sparrendaal, in de winter weken Maria en haar zoon Maurits uit naar Italië, de Franse Riviera, Zwitserland of Oostenrijk. In zijn memoires beschrijft Maurits van Vollenhoven hun ontmoetingen met de Oostenrijkse keizerin Elisabeth (Sissi), de koning van Italië en een audiëntie bij paus Leo XIII. Aan het huurcontract van 1886 werd een bepaling toegevoegd die Maria het recht gaf om met haar gezelschap te mogen wandelen in het bos van het seminarie naast Sparrendaal. Maria was hervormd opgegroeid, maar heeft zich vermoedelijk na het overlijden van haar man tot het katholicisme bekeerd. De priester, theoloog, dichter en politicus Herman Schaepman was een graag geziene huisvriend op Sparrendaal. Op de buitenplaats werden soms ook activiteiten georganiseerd door de parochie of het bisdom.

In Driebergen is Maria vooral bekend geworden vanwege haar vrijgevigheid aan charitatieve instellingen en haar zorg voor Belgische vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Haar zoon was toen buitengewoon gezant van Nederland in België. Na haar bezoeken aan de interneringskampen in de omgeving, stuurde Maria wekelijks verzoeken om inlichtingen van vluchtelingen omtrent hun familie aan Maurits door. Ook ondersteunde ze verschillende geïnterneerden financieel en administratief. De Belgische kunstenaar Pascal de Beucker, die ook naar Nederland was gevlucht, schilderde haar portret. Als eerste Nederlandse vrouw ontving Maria de Koningin Elisabeth Medaille, een erkenning voor uitzonderlijke diensten aan België.

- < Het door Margaretha de Jongh gebouwde landhuis Kraaijbeek in Rijsenburg, prent naar tekening van P.J. Lutgers, 1869.
HET UTRECHTS ARCHIEF, BEELDMATERIAAL
- Maria van de Poll en Maurits van Vollenhoven met hun chauffeur voor Sparrendaal, circa 1904. RKD – NEDERLANDS INSTITUUT VOOR KUNSTGESCHIEDENIS
- < Portret van Maria van de Poll door de Belgische schilder Pascal de Beucker, 1916. VAN DE POLL-WOLTERS-QUINA STICHTING

burgers en militairen tijdens de oorlog. In haar 'In Memoriam' schreef kapitein A.A. Schilleman in 1928 in *De Maasbode*:

Op het historische Sparrendael klopte nooit iemand vergeefs aan. Armbesturen, comité's en weldadigheidsverenigingen kunnen getuigen hoe hier gesteund werd met onverbetelijken, aangeboren smaak. [...] Hare maandelijksche cercles zijn overgeteljk. Telkens was dan een door ons uitgekozen twintigtal geïnterneerden, eenvoudige jongens, de gast. Moeiten noch kosten werden gespaard om die soldaten voor een dagje uit hun troosteloze omgeving te halen en te doen herleven. Hoe sympathiek wist de gastvrouw de elite van Driebergen te bewegen dan hulp te verleenen bij tractatie en conversatie. Vele dankbare harten in België zullen harer indachtig zijn en menig oud-geïnterneerde zal gebeden storten voor hare rust.

Bij Maria's overlijden in 1928 liet zij 1.500 gulden na voor de armen in Driebergen en Rijsenburg. Voor de gemeenteraad was dit in 1932 aanleiding om het Prins Hendrikpark te hernoemen in het Mevrouw van Vollenhovenpark. Na Maria's dood werd Sparrendaal nog geruime tijd gehuurd door

haar zoon Maurits van Vollenhoven, die diplomaat was. Hoewel hij door zijn huwelijk met de Spaanse prinses Maria Christina de Borbón y Madan vooral in Spanje verbleef, gebruikte hij Sparrendaal in de zomermaanden voor officiële ontvangsten.

Besluit

Susanna le Leu de Wilhem, Margaretha de Jongh en Maria van de Poll hadden meer gemeen dan het huis waarin zij woonden en hun burgerlijke staat. De drie weduwen beschikten door erfenissen of zakelijke activiteiten over een eigen vermogen, waardoor ze een economisch zelfstandige en onafhankelijke positie verworven hadden. Dit vermogen investeerden Susanna en Margaretha in vastgoed in Driebergen, Rijsenburg en daarbuiten; Maria trad op als weldoener. De banden met de kerk en de lokale dorpsgemeenschap waren bij alledrie nauw. De weduwen financierden bedrijven, bouwden (heren)huizen, stichtten een kerk of stelden hun buitenplaats beschikbaar voor activiteiten. Hoewel Susanna, Margaretha en Maria op verschillende manieren gebruikmaakten van Sparrendaal, hebben zij alledrie wezenlijk bijgedragen aan de ontwikkeling van Driebergen, Rijsenburg en de Utrechtse Heuvelrug.

Bronnen en literatuur

- Het Utrechts Archief, 34-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905: diverse akten.
- Het Utrechts Archief, 87 Familie van Rijckevorsel: diverse stukken.
- Stadsarchief Amsterdam, 183 Familie van de Poll, inv.nr. 1225: Album met krantenknipsels, foto's en briefkaarten.
- E.J. Demoed, 'De Familie van Berck en Rijsenburg', *Maandblad Oud-Utrecht* 34 (1961) p. 147-148.
- F. van Gaasbeek en S. van Ginkel-Meester, *Driebergen-Rijsenburg. Geschiedenis en architectuur* (Zeist 1996) p. 20-27, 38-42 en 95-97.
- C.L. van Groningen, *De Utrechtse Heuvelrug. De Stichtse Lustwarande, buitens in het groen* (Zwolle 1999) p. 99-103.
- C.L. van Groningen, 'Sparrendaal: een lusthof op de Utrechtse Heuvelrug', *Jaarverslag Vereniging Hendrick de Keyser* 82 (2000) p. 34-56.
- W. Harzing, 'Sparrendaal te Driebergen in 1758', *Maandblad Oud-Utrecht* 29 (1956) p. 103.
- W. Harzing, 'Het Raadhuis Sparrendaal Vroeger en Nu', *Maandblad Oud-Utrecht* 37 (1964) p. 33-43 en 51-57.
- W. Harzing, 'De Buitenplaats Sparrendaal te Driebergen', *Bulletin KNOB* 17 (1964) p. 108-138.
- M. Hellema, 'Het goed springt voor den meester'. *De zakenman Van Oosthuysen in de Frans-Bataafse tijd* (werkstuk doctoraalseminar, [Utrecht] 2001).
- R. Stenvert e.a. (red.), *Monumenten in Nederland. Utrecht* (Zwolle 1996) p. 112-115.

De vergeten volksbuurt Knipstraat en omgeving

Over de Stationswijk, die rond 1970 gesloopt is voor Hoog Catharijne, wordt nog wel eens gesproken. Maar het buurtje tussen het Leidseveer en de Daalsetunnel, dat ook tegen de vlakte moest, kent vrijwel niemand meer. Deze volksbuurt heeft ruim een eeuw bestaan en stond bekend als de Knipstraat en omgeving. Nu staan er kantoorkolossen van banken en bedrijven.

Ton van den Berg is freelance-journalist. Hij maakte de tentoonstelling 'Singeldempers', die in september 2021 te zien was in het Stadhuis. Dit artikel vloeit daaruit voort.

Wie het buurtje niet zijn vergeten, zijn de mensen die er ooit woonden. Die weten nog van de smalle straten en de kleine, vaak slecht onderhouden huisjes. Sommige bestonden slechts uit twee kamers en een zolder, en meestal stond er nog een poepdoos. Maar de kinderen speelden er met plezier op straat en de buurvrouwen hingen, altijd op zoek naar een praatje, met een busje koperpoets aan de voordeur om de trekbel te laten glimmen. In het begin van de 19e eeuw was het buurtje er nog niet. In die tijd bestond het gebied vooral uit moesland waarop hoveniers hun groenten verbouwden. De zogeheten Knipsteeg (genoemd naar de gedempte Knipsloot) en de Hoender-

steeg waren nog smalle landweggetjes met daaraan enkele boerderijen. Volgens gegevens van de Kadastrale Atlas van Utrecht uit 1832 werd een ervan bewoond door Cornelis Hardenberg. Het was de boerderij op de hoek van de Knipstraat en Daalsedijk, die in 1927 gesloopt zou worden voor de aanleg van de Nieuwe Daalstraat. Een andere boerderij, die van hovenier Aard Groeneveld, stond aan de Catharijnesingel (later Daalsesingel) tegenover het Paardenveld. Zijn buurvrouw was de rentenierster Geertruida van Zwol. Meer naar de hoek met de Weerdsingel lag een groot stuk grasland dat in gebruik was als de blekerij van Johannes van Rooijen, die er ook een woning had. Volop bebouwing was wel te vinden langs de eeuwenoude route die naar de Catharijnepoort leidde, de toegang tot het Vredenburg. Dit was de voorstad Buiten Catharijne en de weg zelf kreeg op platte-

gronden de naam Vleutenscheweg. Het stuk tussen de Catharijnepoort en de Daalsedijk stond echter al sinds de 17e eeuw bekend als het Leidsche Veer (Leidseveer).

In de havenkom aan het Leidseveer heerste begin 19e eeuw een drukte van belang met schepen die handel af- en aanvoerden via de Vleutense Vaart en de Leidsche Rijn. Zogeheten smakkelaars dobbelden er om vracht. En hier was ook de aanlegplaats voor de veerschuiven richting Leiden, waarnaar de plek heette. Aan het begin van de Daalsedijk had Jan Keja, die werkte bij de transportonderneming de Leidsche Schuit, diverse stallen en schuren. Richting Catharijnesingel woonden tientallen arbeiders en ambachtslieden, onder wie een wagenmaker, schipper, bleker en zadelmaker.

Vlakbij de stadspoort stonden verschillende logementen en hotels. De grootste was die van de weduwe Cornelis Schalkwijk, wier logement diep tot in de Hoendersteeg doorliep. Een groot bedrijf was de zoutziederij van de familie Van Eelde, gevestigd tussen de Hoendersteeg en de Catharijnesingel. Hier werd tot 1923 zout geproduceerd uit zeewater dat per schip werd aangevoerd. Er werkten circa tien mensen.

Stadsuitbreiding

Eind 19e eeuw begon Utrecht met stadsuitbreiding buiten de singels. In 1875 werd de Knipsteeg de Knipstraat genoemd en de Hoendersteeg de Hoenderstraat.

Het tuindersgebied tussen de Daalsedijk en de Catharijnesingel kreeg te maken met woningbouw. Speculanten kochten de hoveniersgrond op en bouwden er eenvoudige huizen voor arbeiders en laaggeschoold personeel van de spoorwegen. Nieuwe straten ontstonden, zoals de Vosstraat, Leeuwstraat, Radiumstraat en Landstraat.

Ook medewerkers van de gasfabriek op het Vredenburg vonden huisvesting in dit zuidelijke deel van de Daalsebuurt, zoals die genoemd werd naar de Daalsedijk (de oude noordelijke verbindingsweg met Zuilen). De Daalsebuurt veranderde toen na 1920 nieuwe arbeiderswijken ontstonden in Zuilen, Ondiep en Pijlsweerd. Veel Daalsebuurters verhuisden die kant op omdat ze daar aan het werk konden in nieuwe fabrieken, zoals bij Werkspoor en Demka. Rond het Leidseveer was inmiddels ook veel veranderd, want de haven had zijn economische functie verloren en werd, net als de Vleutense Vaart, rond 1930 gedempt. Er kwam een parkeerplaats, later Smakke-laarsveld genoemd naar de voormalige dobbelende schippers. Ook werd de spoorwegovergang bij de Daalsedijk opgeheven en in 1941 vervangen door een verkeerstunnel onder het spoor door (in 1953 kreeg deze de naam Leidseveertunnel). Voor die ingreep gingen enkele huizen en een school tegen de grond.

Wijk C'ers

De leeggekomen woningen in de Knipstraat en omgeving werden betrokken door gezinnen uit Wijk C. Deze volksbuurt met slechte woonomstandigheden werd door de gemeente in de jaren 30 gesaneerd. Voor de Wijk C-bewoners die gehecht waren aan hun oude buurt was het - ondanks een verhuizing van soms maar een paar honderd meter - een wereld van verschil.

Oud-Wijk C'er Jan van der Stroom vertelde later in het Volksbuurtmuseum: 'De sanering deed een hele hoop. Want d'r zijn een hoop oudjes. Ik zal u vertellen, we verhuisden vanaf de Rozenstraat naar de Vosstraat, tegenover de Paardenbrug. En dan keek 't wc-raampie precies uit zo door de lange poort heen, zo de Paardenbrug en zo Wijk C in. En dan waren we m'n moeder kwijt en waar stond ze? Boven op 't toilet, door dat raampie heen te kijken, naar Wijk C. Die kon daar niet wennen en ze moest gewoon terug naar Wijk C.'

Met de Wijk C'ers veranderde het karakter van de Knipstraatbuurt, zei mevrouw Van Es in 1983 in het *Utrechtsch Nieuwsblad*. 'De Vosstraat was voor die tijd een nette burgermanstraat. Dat was het daarna niet meer. Ik weet nog goed dat ik in de groentewinkel van de dames Richter op de hoek van de Leeuwstraat en de Vosstraat stond, samen met een andere vrouw: Aal de Preu. Ik zeg tegen de groentevrouw "Aal de Preu is nog vóór mij". En daar begint me dat mens

toch te schelden. Bleek dat Aal de Preu haar scheldnaam was. Wist ik veel, ik had nooit anders gehoord. Later heb ik de zeden van de Wijk C'ers wel geleerd.'

De Wijk C-bewoners gingen er niet echt op vooruit, want ze kwamen terecht in slecht onderhouden woningen en zicht op verbetering was er niet. De gemeente had heel andere plannen met het buurtje, waar veel krotten alvast werden opgekocht. Urecht kampte in de naoorlogse decennia namelijk met het probleem dat het autoverkeer in en rond de binnenstad vastliep. De stad dreigde onbereikbaar te worden en er moest iets gebeuren. Een van de oplossingen was volgens het Structuurplan van 1954 dat het Centraal Station beter bereikbaar zou worden via een nieuwe verkeersweg vanaf de Amsterdamsestraatweg. Over de

< Dichtgemetselde huizen op de hoek van de Nieuwe Daalstraat vlak voor de sloop, begin jaren 80. FOTO J. LANKVELD, HET UTRECHTS ARCHIEF

^ Links vooraan de voorstad Buiten Catharijne (Leidseveer) met boerderijen en hooibergen langs de Knipsloot en de in 1572 gesloopte Daalmolen. Pentekening door Anthonis van den Wijngaerde, 1560. ASHMOLEAN MUSEUM, OXFORD

✓ Boerderij op de hoek Knipstraat-Daalsedijk, rond 1927 gesloopt voor de aanleg van de Nieuwe Daalstraat. HET UTRECHTS ARCHIEF

< Peter Vermeulen (met vlaggetje) en broertje Gerard op schoot bij zijn moeder Annie, met hun grootouders Piet en Beth en oom Willem voor de sigarenzaak Vermeulen in de Knipstraat. FOTO FAMILIE VERMEULEN

✓ Het bestuur van Jeugd voor Alles (JVA) vooraan de optocht bij het buurtfeest van 1956. FOTO FAMILIE VERMEULEN

Het buurtje met 's zomers stoelen voor de deur

Peter Vermeulen (1952) woonde tussen 1955 en 1969 in de Knipstraat. Zijn vader had daar de sigarenwinkel op nummer 36 overgenomen van opa en oma Vermeulen, die in de achterkamer bleven wonen.

Opa Vermeulen was sigarenmaker, net als zijn vader en ook mijn vader leerde dat vak. Van het pakhuis van opa in de Vosstraat herinner ik me de geur van de balen tabak, de steile stoffige trappen, de bascule, de persen en de honderden sigarenvormen. Wij woonden in het bovenhuis van de winkel en hadden daar een droog closet, waarbij een emmer water nodig was om door te spoelen. En in de kamers was behang aangebracht over een betengeling, een jute-laag op latjes gespijkerd. Daarachter hadden de muizen vrij spel. De ruimte tussen voor- en achterkamer werd de alkoof genoemd. Daarin stond het ouderlijk bed, waarin mijn beide zussen zijn geboren.

Ik herinner me de levendigheid die de vele winkels aan de buurt gaven, zoals fietsenwinkel Verkerk, kapper Vendrig, kantoorboekhandel Van Ingen - waar ik mijn eerste vulpen kocht - apotheek 't Hijgend Hert, kledingzaak Van Seumeren, feestartikelenwinkel Driehuis en op de hoek van de Vosstraat de zuivelzaak van Willem Slob. Op de Daalsedijk had je bakker Zomers en de groenteboer Hooffie, die geschrapte aardappels leverde voor de frietkraam op de markt van buurbewoner Henkie van Daalen. Wijk C had Anton Geesink, maar de Knipstraat had Jan Tomassen, die worstelkampioen van Nederland werd met worstelclub De Halter. De bekende zanger Ronnie Tober kwam bij Kees Bus over de vloer en de beroemde goochelaar Fred Kaps kwam regelmatig bij de familie Driehuis op bezoek. En op het Leidseveer woonde boven de slijterij van Polhout de tweeling Dickie en Tonny Poppes, die later samen discotheek

Cartouch op de Mariaplaats bestierden. Vader Poppes financierde dat nadat zijn Dick-Ton Bar aan het Leidseveer begin jaren 70 door de gemeente was opgekocht voor sloop. Een ander café op het Leidseveer was dat van de familie Daalhuizen. Maar als jochie kwam ik liever in de patatzaak van Jan Bovenkamp, waar je voor een kwartje een zak patat kocht en een dubbelkje erbij voor de mayonaise of piccalilly. Een paar huizen daarnaast was de werkplaats van mijn oom Willem, die auto's en brommers repareerde en verkocht. Op de Daalsedijk zat ook de glas- en verfwinkel van Jurie van Maanen aan datzelfde plein. Evenals twee cafés, kapper Vermeulen en de Vivo-winkel waar we de gas- en lichtmuntjes kochten.

Jeugd Voor Alles

Bijzonder voor het buurtgevoel waren de vele feesten die georganiseerd werden door buurtvereniging Jeugd Voor Alles (JVA). Ik zie de beelden nog voor me: de conservenblikjes die bont geschilderd aan een spijker aan de deurposten werden opgehangen en

met verse bloemen gevuld, de rood-witte hekken waarmee de straat afgesloten werd, de slingers en vooral de snoeren met lampjes die opgehangen werden. Het gaf je als kind het gevoel te behoren tot een hele speciale club. Van de optochten met voorop de bestuursleden zoals mijn oom Bertus, herinner ik mij de verklede mensen die meeliepen. Nooit vergeet ik hoe de buurman, die we Jan de Provo noemden, helemaal in wc-papier gewikkeld was met klodders mosterd erop. Om zijn nek hing een bord waarop stond: 'Ik heb overal schijt aan'. Het was mijn buurtje, waar de mensen 's zomers op stoelen voor de deur zaten. Toen de bewoners verhuisden naar Overvecht en Kanaleiland liep onze buurt leeg. Velen hebben het in de nieuwe wijken nooit naar hun zin gekregen. 'Mooi huis, maar het had in de Knipstraat moeten staan', hoorde ik van spijtoptanten. Het buurtgevoel en de saamhorigheid verdwenen. Er werden niet alleen huizen gesloopt, het hart van een buurtgemeenschap werd uitgesneden.

In 1969 overleed de vader van Peter Vermeulen op 47-jarige leeftijd en verhuisde het gezin naar Wittevrouwen. Vermeulen werd beroepsmilitair en is inmiddels buiten dienst (gepensioneerd) en woont in Duitsland, waar hij gestationeerd was. Hij beheert de website <https://knipstraat.jimdofree.com>.

- < Bewoner Jan van Geelen helpt een handje bij de sloop van de Knipstraat. COLLECTIE PETER VERMEULEN
- └ Hoek Nieuwe Daalstraat en Daalsedijk, waar café Sport gevestigd was, bij de sloop in 1985. Op de achtergrond de Daalsetunnel. FOTO J. LUB, HET UTRECHTS ARCHIEF
- ✓ Kantoren Leidseveer en Daalsesingel, 2020. FOTO'S DICK GOOSEN, HET UTRECHTS ARCHIEF

toon alsof ik daar wat aan kon doen.' Ook mevrouw Branger (66) wilde niet weg. Ze woonde met haar dochter in een benedenwoning aan de Landstraat met aan de achterzijde de spoorlijnen en vlak naast haar huis raasde het verkeer door de Daalsetunnel. 'Dit huis is helemaal niet geschikt om af te breken', vond ze. Op brieven van de gemeente om te komen praten over een verhuizing heeft ze nooit gereageerd. 'Ze komen het me maar vertellen.' De 71-jarige fietsenmaker Verkerk was pragmatischer. Na bijna 50 jaar kwam er een einde aan zijn fietsenwinkel op de

hoek van Knipstraat en Daalsesingel. 'Je moet je er bij neerleggen. Je kunt alles op zijn kop zetten, maar inleveren zal je toch. Net zolang tot je niets meer over hebt.' Een paar jaar later was alles wat herinnerde aan bewoning in de Knipstraat en omgeving afgebroken en werd het sloopgebied volgebouwd met kantoren. Tegenwoordig is het een vergeten hoek met karakterloze kantoorgebouwen en parkeergarages. De straatnamen Knipstraat en Nieuwe Daalstraat leven nog voort, maar wie er rondloopt kan zich nauwelijks voorstellen dat er ooit mensen hebben gewoond.

Bronnen

- Bert van den Hoed, 'Bewoners koesteren reeds verdwenen juwelen. Verkommerd buurtje bij Daalsetunnel moet wijken voor HC', *Utrechtsch Nieuwsblad* 6 december 1983.
- Bettina van Santen, *De Daalsedijkroute* (Utrecht 2009).
- Fred Vogelzang, Bettina van Santen, Mieke Heurneman, *De Utrechtse Wijken: Noordwest* (Utrecht 2003).
- Jean Penders, UDS-documentatie, www.documentatie.org.
- Peter Vermeulen, Knipstraat JVA (Jeugd Voor Alles), <https://knipstraat.jimdofree.com>.
- Mededelingen van Dick Goosen en Frans Kipp.

Het Houtplein in 1960. FOTO A.F.S.J. HULSKAMP, HET UTRECHTS ARCHIEF

Opzicht en opstand aan het Houtplein

Van 1924 tot 1977 lag er aan de rand van Pijlsweerd een heropvoedingscomplex. Onder toezicht van een opzichtersechtpaar werd daar rust, reinheid en regelmaat bijgebracht aan 'onmaatschappelijken'. Hoewel sociologen veel hebben geschreven over de heropvoedingspraktijken van deze 'woonschool', is er nog weinig aandacht geweest voor het einde daarvan in de jaren 70. Daarbij speelde het Aktiecomité Pijlsweerd een belangrijke rol. Deze groep studenten en 'gewone' buurtbewoners representeerde een nieuw, anti-autoritair tijdperk.

Jasper Bongers werkt aan een proefschrift over burgerschap en hygiëne in Utrecht 1866-2000. **Duco Heijs** studeerde Moderne geschiedenis en werkt als informatiespecialist.

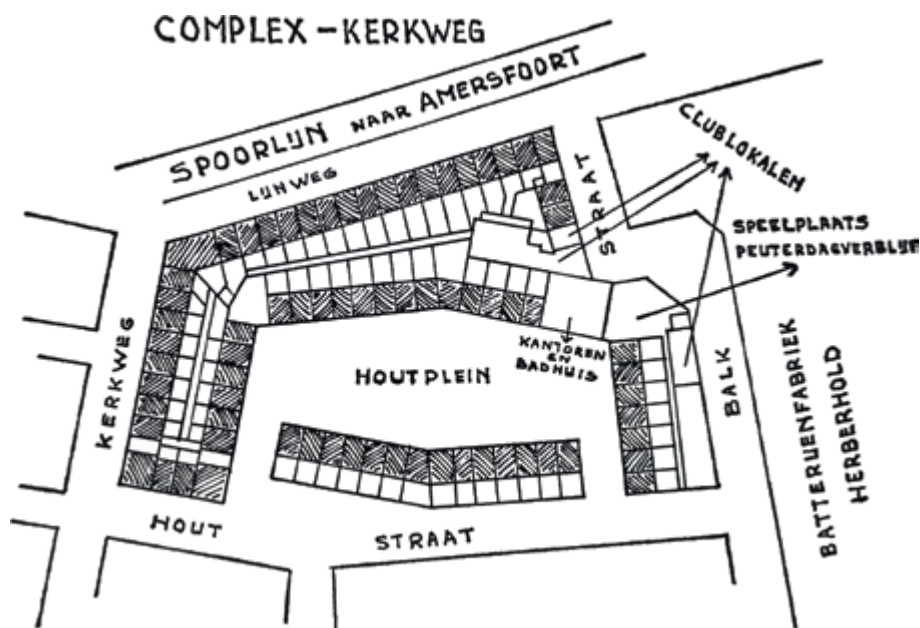
Niet iedereen kan of wil zich voegen naar de heersende normen in de samenleving. In de loop van de geschiedenis vielen sommige groepen onherroepelijk buiten de boot. 'Onmaatschappelijken', 'ontoelaatbaren' en 'asociale' zijn enkele

van de stempels die voor hen werden gebruikt. De wijze waarop mensen uit deze groepen werden behandeld, was evenzeer aan verandering onderhevig. Ze konden worden samen gezet of juist verspreid; ze konden aan hun lot worden overgelaten of actief begeleid; ze konden worden weggestuurd of juist nabij gehouden. In de Nederlandse geschiedenis waren de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid waarschijnlijk de meest notoire

manier om met 'asociale' om te gaan. Bedelaars en landlopers werden in de 19e eeuw naar Noordoost-Drenthe gestuurd om daar 'heropgevoed' te worden. Maar terwijl deze koloniën zo bekend zijn dat Unesco ze recent op de Werelderfgoedlijst heeft geplaatst, weet niet iedereen dat dergelijke methoden ook veel dichterbij huis werden toegepast.

Een goed voorbeeld is het Houtplein (officieel Complex Kerkweg geheten), een Utrechts 'heropvoedingscomplex' dat in 1924 ontstond. Het Houtplein bestond uit 70 kleine woningen, een badhuis en een opzichterswoning. Die woning bevond zich bovenop het badhuis, zodat de opzichters alles goed in de gaten konden houden. Het Houtplein is nog geen 50 jaar geleden gesloten; dergelijke bevoogdende praktijken hebben dus nog tot ver in de 20e eeuw bestaan in Utrecht.

Het complex werd bestierd door de Stichting Volkswoningen, een organisatie die gericht was op de 'zedelijke en (of) materiële verheffing' van arbeidersgezinnen. De naam van de stichting was enigszins verullend; het doel van de organisatie was niet zozeer om mensen te huisvesten, maar om ze te verheffen tot propere burgers. Opzichterdirecteur (en hervormd predikant) Gerard Duitemeijer (1917-2012) schreef in 1962 over deze 'schuilnaam': '[deze] zegt niets over het doel der stichting, hoogstens iets over het middel. Een tot uiting brengen van het doel zou echter de juist te vermijden discriminatie van onze gezinnen in de hand werken.' Na enkele decennia waarin de Stichting

< Plattegrond van het Houtplein door G. Duitemeijer, 1962.

UIT: 'HET SOCIAAL-ACHTERGELEVEN GEZIN' (WAGENINGEN, 1962)

✓ Badhuis met opzichterswoning aan het Houtplein, 1940.

HET UTRECHTS ARCHIEF

> Lage woningen aan het Anthonieplein in 1976. Zo waren de huizen aan het Houtplein aanvankelijk ook, later kregen die een verdieping. FOTO J.P. TIEGES, HET UTRECHTS ARCHIEF

✓ Vacatures voor de Stichting Volkswoningen, geadverteerd in 1961. HET VRIJE VOLK, 30-09-1961 (DELPHER)

✓ Directeur ds. Gerard Duitemeijer in een documentaire uit de jaren 80. STILL AFSTUDEERFILM L. BISHOP, N. BOS, E. MEULDIJK EN C. DE MUNCK

Volkswoningen het verheffingsideaal in de praktijk probeerde te brengen, ontstond er in de jaren 70 weerstand tegen deze bevoogdende aanpak, juist omdat die bijdroeg aan de discriminatie en stigmatisering van de bewoners. We zullen zien dat bij de kritiek op de Stichting Volkswoningen het Aktiecomité Pijlsweerd voorop liep. De autoritaire regentenmentaliteit moest verdwijnen, een nieuwe egalitaire samenleving werd verwelkomd.

Ontstaan van het Houtplein

Utrecht groeide sterk in de 19e en vroege 20e eeuw. In 1800 telde de stad circa 30.000 inwoners, in 1900 waren dat er 100.000 en in 1920 zelfs 140.000. Aangespoord door de landelijke Woningwet van 1901 kwam de gemeente Utrecht in actie. De meest onveilige en onhygiënische huizen werden onbewoonbaar verklaard en de gemeente investeerde samen met woningbouwverenigingen steeds meer in woonvoorzieningen. In het nieuwe gecoördineerde volkshuisvestingsbeleid kreeg men al snel te maken met probleemgevallen. Deze mensen werden 'ontoelaatbaren' genoemd, in die zin dat woningbouwverenigingen en gemeenten hen liever niet toelieten in hun woningen. In navolging van het Amsterdamse stadsbestuur besloot de Utrechtse gemeenteraad om deze 'ontoelaatbaren' onder verscherpt toezicht te plaatsen in speciale huizen waar ze het wonen konden leren.

Het Houtplein voorzag vanaf 1924 in deze behoefte. Het plein lag behoorlijk geïsoleerd, omringd door de spoorlijn, batterijenfabriek Herberhold en enkele rijen arbeidershuizen. Maar de isolatie zou slechts tijdelijk moeten zijn voor de bewoners. Na een paar jaar 'oefenen' aan het Houtplein zouden zij kunnen doorstromen naar 'gewone' gemeentewoningen, zo was het idee. De Stichting Volkswoningen werd opgericht om toezicht te houden. De wethouder voor huisvestingsbeleid had de leiding, maar de dagelijkse

uitvoering lag in handen van een 'net' opzichtersechtpaar. Dit koppel kreeg een disciplinerende en een verheffende rol: bewoners terechtwijzen als ze afweken van de norm, en tegelijkertijd laten zien hoe het hoorde. Hoewel alle bewoners vrijwillig aan het Houtplein kwamen wonen, was er vaak sprake van indirecte dwang. Zo werden zij verleid met een lage huur, de kwijtschelding van schulden of - minder subtiel - het dreigement dat hun kinderen anders uit huis geplaatst konden worden. Hoewel de Houtpleiners allemaal zo hun problemen hadden - de een was alcoholist, de ander verward en een derde had een strafblad - werden alle bewoners voor verbetering vatbaar geacht. Als de opzichters geen potentie zagen, werden aspirant-bewoners resoluut afgewezen. Echt hopeloze gevallen kwamen dan ook niet aan het Houtplein terecht, maar moesten hun heil zoeken bij een andere instantie, of op straat.

Het leven aan het Houtplein werd tot in detail gereguleerd. Zo was het bijvoorbeeld verboden om 'kleeden te kloppen of matten uit te slaan op de balkons, in de portieken en op de binnenplaatsen of tegen de muren' (dat moest op het centrale plein gebeuren). Ook was het 'verboden zonder vergunning van het stichtingsbestuur pluimvee of viervoetige dieren, behalve katten, te houden'. Verder was het niet toegestaan 'in de woonkamer te slapen, anders dan op last van den geneesheer' of om 'de slaapkamers te behangen of te doen behangen'. Deze moesten helder gewit worden, want donkere kleuren konden immers van alles aan het oog onttrekken.

Persoonlijke hygiëne was een speerpunt aan het Houtplein. Dat uitte zich onder meer in ontluizingen van bewoners en controles op de properheid van de huizen. Maar de meeste nadruk kreeg onmiskienbaar het badhuisbezoek. Dat was verplicht voor

kinderen en ten eerste aangeraden voor volwassenen. De opzichters hielden vanuit hun hooggelegen woning goed in de gaten wie er al dan niet het badhuis bezocht. In latere jaren gingen speciale badjuffen daarover, maar aanvankelijk was het een taak van de opzichter en zijn vrouw. Hoewel iedere opzichter zijn eigen aanpak had - Dirk Hazewinkel was als eerste opzichter

autoritair, zijn opvolger Pieter Linschoten was socialer - waren de opvoedkundige praktijken van de Stichting Volkswoningen opmerkelijk stabiel.

Professionals

De Tweede Wereldoorlog vormde maar nauwelijks een breekpunt voor het Houtplein. De bezettingsjaren brachten veel armoede met zich mee en volgens Linschoten werd 'op seksueel gebied' de 'diepste diepte' bereikt (verwijzend naar prostitutie en seksuele betrekkingen met Duitsers). Na de oorlog werd het Houtplein echter als moreel 'goed' gepresenteerd. Linschoten vermeldde trots dat er nooit 'verboden voor joden' bij het badhuis had gestaan (er zou zelfs een bordje 'verboden voor Duitsers' zijn geweest!) en dat ondergedoken joden er gebruik van mochten maken. Na de bevrijding was er volgens Linschoten sprake van 'grote zedelijke verwildering' en had Nederland behoefte aan een nieuwe burgerlijkheid. En juist daarvoor boden heropvoedingscomplexen zoals het Houtplein een oplossing. De Stichting Volkswoningen richtte in die periode zelfs nieuwe, vergelijkbare complexen op, zoals aan het Anthonieplein.

In praktijk was heropvoeding echter niet zo eenvoudig. Dat bleek in 1954 uit een onderzoek dat het bestuur van de stichting had laten doen. In het rapport lezen we dat de inwoners helemaal niet werden opgevoed, gereclasseerd en geherintroduceerd in de maatschappij. Integendeel, de Houtpleiniers bleven generaties lang in de huizen van de stichting wonen. De onderzoekers kenschetsten het beleid als behoorlijk amateuristisch. 'Zijn deze gezinnen door de bemoeienissen van de leiding gereclasseerd? Ons antwoord moet ontkennend luiden.'

In plaats van het complex te ontmantelen werd er een schepje bovenop gedaan onder een nieuwe opzichter, ds. Gerard Duitemeijer, die inmiddels directeur werd genoemd. De huizen werden voorzien van een verdieping voor extra leefruimte en het badhuis kreeg moderne douches. Maar belangrijker nog was de aanstelling van nieuw personeel: maatschappelijk werkers, verpleegsters, badjuffen, een administrateur, een conciërge en een psychiater. Later kwamen er ook nog sociologen aan het Houtplein te werken. De taken van de opzichter waren nu verdeeld over vele professionals. De werkzaamheden van de Stichting Volkswoningen dijen uit en werden steeds duurder. In 1947 was een overheidsbijdrage van 25.000 gulden nodig, die verzevoudigde tot 180.000 gulden in 1956. Uiteindelijk kwam deze aan het eind van de jaren 60 boven een miljoen gulden uit. Wel waren de kosten verspreid over de vier verschillende complexen die er inmiddels waren.

GEMEENTE UTRECHT

De gemeente Utrecht zoekt wegens personeelsuitbreiding voor het werk ten behoeve van sociaal achtergebleven gezinnen, die in een speciaal voor hen bestemde woonwijk zijn opgenomen:

A. Maatschappelijk werkers
die — onder supervisie en in een prettig teamverband — belast zullen worden met de zorg voor een 30-tal gezinnen.

B. Jeugdleider(ster)
die onder leiding van de jeugdmaatschappelijk werker de praktische leiding op zich wil nemen van het — in het geslotenmaatschappelijk werk geïntegreerde — clubhuiswerk.

C. Groepswerker(ster)
eveneens ten behoeve van het clubhuiswerk als onder B genoemd.

D. Gezinsverzorgsters
die in een prettig team van collega's en met supervisie hun deskundigheid en toewijding dienstbaar willen maken aan het maatschappelijk werk, dat ten dienste van deze gezinnen geschiedt.

E. Rapporteur(trice) eventueel parttime
ter assistentie van de maatschappelijk werker-rapporteur bij het samenstellen van signalement-rapporten.

Salariëngrenzen voor de functies onder

A. f 488 — f 679 per maand	Afhankelijk van kennis en ervaring. Vakantietoelage 4%.
B. f 399 — f 551 per maand	
C. f 453 — f 648 per maand	
D. f 312 — f 449 per maand	
E. f 453 — f 648 per maand	

Bovengenoemde salariegrenzen zijn inclusief f 17,40 huurcompensatie.

Van toepassing zijn studietoelagenvergoeding, bij tijdelijke of vaste aanstelling ziektenkostenregeling van het I.Z.A., geregelde werktijden en vrije-tijdregeling. Voor de functie onder D. wordt bovendien gratis dienstkleding verstrekt.

Sollicitaties worden gaarne ingewacht bij de Directeur van de Stichting Volkswoningen, Houtplein 21 te Utrecht.

Culturele omslag

Met het Aktiecomité Pijlsweerd dienden de 'seventies' zich aan. Deze actiegroep, bestaande uit buurtbewoners en studenten, zou een belangrijke rol spelen bij het mobiliseren van de opstand tegen de Stichting Volkswoningen. Het comité stond in eerste instantie op de stoep om een enquête af te nemen over wat inwoners van Pijlsweerd (dus ook het Houtplein) van hun huizen vonden. Hennie de Jong, een leidende figuur binnen het Aktiecomité, vertelde later in een interview hoe zij de ontmoeting met de Houtpleinbewoners ervoer. 'In het begin vond ik 't ook best wel eng om daar te komen [...] Ik ben hier in de wijk wel grootgebracht en dan kreeg je altijd al met de paplepel ingegoten, van: dat zijn slechte mensen.' Via de enquête kwamen de leden van het comité in contact met de Houtpleiners. Zo gingen ze het Houtplein steeds meer zien als symbool voor de autoritaire maatschappij waar ze van af wilden, en de bewoners steeds minder als 'slechte mensen'.

Het Aktiecomité communiceerde door middel van de *Pijlsweedkrant*, die een oplage van ongeveer 500 had. In dit blad schreef het comité dat het doel was om 'solidair [te zijn] met de mensen in hun strijd tegen hun huisbaas en de gemeente.' Uit de *Pijlsweedkrant* blijkt dat de activiteiten van het comité zeer divers waren: lobbyen voor speeltuinen, demonstreren tegen huurverhogingen en protesteren tegen de oorlog in Vietnam. Het ging daarbij echter steeds om opkomen voor de zwakken. Een strijd tegen de bevoogdende praktijken aan het Houtplein paste goed binnen de doelen van het Aktiecomité, zeker omdat de enquête had aangetoond dat 68% van de bewoners de aangekondigde huurverhogingen wilde weigeren.

Het comité wilde duidelijk maken dat de Stichting Volkswoningen niet de baas was over de bewoners. Daarbij ging het onder meer over tot kraken, een beproefd middel uit het actierpertoire van de jaren 70. In oktober 1972 vroeg de familie Engelenburg het comité hen te helpen met het kraken van een leegstaand huis aan het Houtplein. Dit was een uitgelezen kans voor het comité, dat zich prompt solidair verklaarde. De tijd leek immers rijp, aangezien veel Houtpleiners hun actiebereidheid hadden getoond met hun stellingname tegen huurverhoging.

Maar hoe goedbedoeld ook, de kraakactie flopte. Het comité wist niet dat het huis beloofd was aan de familie Grit, die aan de nabijgelegen Blokstraat woonde. Deze familie wilde graag het leegstaande huis betrekken en werd gesteund door de buurt-

bewoners, terwijl de Engelenburgs minder krediet bleken te hebben in de buurt. Het Aktiecomité moest bakzeil halen. Na deze mislukte actie bepaalde Duitemeijer dat de leden van het comité zich niet meer op het Houtplein mochten vertonen. Tegelijkertijd besloot de gewiekste directeur om sommige van de tactieken van het Aktiecomité over te nemen. Hij nodigde de Houtpleiners uit om te praten en stond opeens open voor hun wensen en suggesties. Duitemeijer vormde zelfs een bewonersorganisatie als platform voor deze gesprekken. Die aanpak werkte; het Aktiecomité bleef voorlopig weg van het Houtplein.

Ondertussen werd ook het nationale beleid ongunstig voor 'woonscholen' zoals het Houtplein. De verandering kwam dus van twee kanten, van beneden en van bovenaf. Onder de noemer Opbouwwerk Bijzondere Situaties (OBS) verschoof de nadruk op het veranderen van *mensen* naar de bestrijding van onwenselijke *situaties*. Het nieuwe beleidsdoel was om deze groepen te verspreiden over de stad, in plaats van ze te concentreren. Het Houtplein paste dus niet meer in het nationale beleid, was erg duur geworden en gaf gedoe in de buurt. In 1975 werd de Stichting Volkswoningen daarom opgeheven.

Het Houtplein werd echter niet direct gesloopt. Toen de stichting vertrokken was, trad het buurtcomité weer op de voorgrond. De leden gingen bijvoorbeeld met bewoners protesteren bij het stadhuis voor betere huisvesting. Hoogtepunt was het kraken van het badhuis in 'de lange hete zomer' van 1975. Het fotoboek *akties en feesten rondom het houtplein* blikt in 1985 in een bijschrift op de situatie terug: 'De badjuffrouw ziek, dus niet wassen. Dit vonden de bewoners te gek en samen met het komitee hebben

- < Jongeren voor een woning aan het Houtplein in 1976. FOTO J.P. TIEGES, HET UTRECHTS ARCHIEF
- Poster voor de Grote buurtvergadering Pijlsweerd, 1972. INTERNATIONAAL INSTITUUT VOOR SOCIALE GESCHIEDENIS
- > Het badhuis aan het Houtplein wordt gekraakt, 1975. FOTO A.M. STRAMROOD, HET UTRECHTS ARCHIEF
- ✓ Buug Kalter, oud-bewoner van het Houtplein, in de documentaire 'De Onmaatschappelijken', 2021. VIDEOSTILL BABBE DE THOUARS

zij toen het badhuis gekraakt. De bewoners namen het badhuis in eigen beheer. Zij konden de kinderen zelf wel wassen, daar hadden ze geen badjuffrouw voor nodig.' In 1977 werd het complex dan toch gesloopt. Er verrezen sociale huurwoningen aan nieuwe straatjes zoals de Timmerstraat, waarvoor een lid van het actiecomité de eerste paal mocht slaan. Dat betekende het einde van het Houtplein - ook als straatnaam - maar niet het einde van de gecompliceerde omgang met 'lastige' bewoners. Het vertrouwen in emancipatie zoals dat in de jaren 70 ontstond, is inmiddels weer verdwenen. Om de zoveel tijd stelt een

politicus iets voor dat aan de 'woonscholen' doet denken. In 2011 kwam Geert Wilders bijvoorbeeld met het idee van 'tuigdorpen', een grove term voor iets dat in de praktijk waarschijnlijk zou lijken op het Houtplein. Inmiddels kent Nederland enkele 'containerdorpen' en staan op verschillende plekken 'Skaeve Huse'. Dat zijn kleine, sobere woningen naar Deens model, waar mensen

die woonoverlast veroorzaken zich onder intensieve begeleiding kunnen vestigen. In Utrecht staan er zeven aan de Kanaal-zichthof in Leidsche Rijn. Het paternalisme van de jaren 50 is weliswaar (grotendeels) verdwenen, maar het isoleren van mensen die niet voldoen aan de normen is een nog steeds bestaande praktijk.

Documentaire 'De Onmaatschappelijken'

Filmmaker Babbe de Thouars uit Ondiep maakte de tweedelige documentaire *De Onmaatschappelijken. Wooncholen in Utrecht*. Daarin halen oud-bewoners van het verdwenen Houtplein, het Anthonieplein en de (tweede) Hooipoort herinneringen op aan een gevoelig verleden. Deel 1 gaat over het ontstaan van de wooncomplexen en de vroege geschiedenis. Wat voor mensen woonden er en hoe kwamen ze daar terecht? Het tweede deel beschrijft de ontwikkeling vanaf de jaren 60 tot aan de sloop in de jaren 70. Er is aandacht voor de gezelligheid en het sociale leven, maar ook voor het stigma dat het wonen op het Houtplein of de Hooipoort met zich mee bracht. De documentaire ging op 3 oktober 2021 in première in het Zimihc Theater Zuilen en is uitgezonden door RTV Utrecht op 10 en 17 oktober. Deze twee aflevering van DocU zijn terug te zien via Uitzending Gemist op de website van RTV Utrecht. Directe links via www.oud-utrecht.nl.

Bronnen en literatuur

- Het Utrechts Archief, 1007-1 Gemeentebestuur van Utrecht 1813-1969 deel 1, 247: besluit gemeenteraad, 3 november 1924.
- Het Utrechts Archief, 1007-3 Gemeentebestuur van Utrecht 1813-1969 deel 3, 26355: onderzoek Houtplein, 1954; 22686-a wijziging statuten, 1962.
- Het Utrechts Archief, 803 Stichting voor het beheer en de exploitatie van volkswoningen, 70: jaarverslagen van de opzichter, vanaf 1948 directeur.
- Volksbuurtmuseum, Collectie Van Wel, doos 8: interview met Hennie de Jong.
- Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, ARCh00743 Archief Kommunistische Eenheidsbeweging Nederland, 107-117: *Pijlsweerdkrant*, oktober en november 1972.
- *fotoboek akties en feesten rondom het houtplein* (Utrecht 1985).
- Adrianne Dercksen en Loes Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970* (Amsterdam 1987).
- Pollie de Ridder-Polderman en Arjen Stekelenburg, *Huisvesting en normalisering: geschiedenis van de stichting volkswoningen Utrecht 1924-1975* (doctoraalscriptie Utrecht 1983).
- Frits van Wel, *Gezinnen onder toezicht: de Stichting Volkswoningen te Utrecht, 1924-1975* (Amsterdam 1988).
- Frits van Wel, 'Asociale gezinnen, van woonschool naar degradatiewoningen?', *Jeugd en samenleving* 3 (maart 1990).

De historische ge(s)laagdheid van Nieuwegein

< Luchtfoto van de wijk Zandveld in 1983. In het midden de sneltram. [HET UTRECHTS ARCHIEF](#)

✓ Structuurplan Nieuwegein, 1966. [UIT BESPROKEN BOEK](#)

↘ Houtskeletbouw in de wijk Doorslag, 1980. [PUBLICAM / HARRY HARTEMINK, NATIONAAL ARCHIEF](#)

De stad Utrecht viert volgend jaar haar 900e verjaardag, maar de gemeente Nieuwegein kon dit jaar al stilstaan bij haar 50-jarig jubileum. Buiten de eigen gemeentegrenzen staat deze groeikern vooral bekend als slaapstad met 'bloemkoolwijken'. Grootstedelijke benamingen als Cityplaza en Stadshuis wekken bij buitenstaanders de lachlust op. Krijgen we een beter beeld van deze gemeente in het fraai uitgevoerde boekwerk *Nieuwegein 50 jaar, gepland gelaagd geslaagd*, een initiatief van de Historische Kring Nieuwegein?

Arjan den Boer is eindredacteur van dit tijdschrift en een van de auteurs van het boek 'Utrecht bouwt 1945-1975' uit 2019.

Per 1 juli 1971 gingen de Utrechtse buurgemeentes Jutphaas en Vreeswijk samen verder onder de naam Nieuwegein. Daaraan waren natuurlijk jaren van plannen en procedures vooraf gegaan. Al in 1959 maakte het provinciebestuur een fusieplan met woningbouw tussen de beide dorpen. De gemeenteraad van Vreeswijk sprak zich hier in 1962 voor uit, maar Jutphaas aarzelde nog. De gemeentes hadden al wel een

gezamenlijk grondbedrijf en deelden de directeur gemeentewerken. Jutphaas en Vreeswijk begonnen elk vast met een eigen nieuwbouwwijk, Wijkersloot en Zandveld. De dorpen groeiden langzaam aan elkaar vast, maar centrale regie en een gezamenlijk nieuw centrum waren wenselijk. In 1966 werd daarvoor een structuurplan opgesteld. De Tweede Nota Ruimtelijke Ordening van 1966 bepaalde dat de landelijke overheid groeikernen ging aanwijzen om de bevolkingsgroei op te vangen. Dat niet Houten - zoals eerst de bedoeling was - maar Nieuwegein zo'n groeikern werd, was mede

te danken aan jonkheer Eddy de Geer van Oudegein (1907-1985), oud-burgemeester van Vreeswijk, lid van Gedeputeerde Staten en senator voor de CHU. Dubbele petten of niet, hij was bereid zijn landerijen in één keer te verkopen, wat veel onteigeningsprocedures scheelde. Waarschijnlijk was hij het ook die de naam Nieuwegein bedacht, gebaseerd op het landgoed Oudegein en uiteindelijk op de middeleeuwse plaatsnaam Geyn(e). Er werden nog tal van andere suggesties gedaan voor de nieuwe naam, zoals Jutwijk en Geindrecht.

In 1969 besloten de gemeenteraden van Jutphaas en Vreeswijk tot opheffing en fusie. Allerlei praktische problemen moesten nog worden opgelost, zoals dubbele straatnamen en deelnames in verschillende nutsbedrijven. In 1970 werd het bestemmingsplan 'Doorslag' vastgesteld. Nieuwegein telde bij het ontstaan 12.000 inwoners en moest groeien naar 50.000 in 1980, vooral met behulp van laagbouw. Er was relatief weinig weerstand bij de bestaande inwoners, al bleef er lang een tweedeling met bijvoorbeeld eigen brandweer en verenigingen.

(On)logische volgorde

Het goed verzorgde en rijk geïllustreerde boek *Nieuwegein 50 jaar* hinkt inhoudelijk op twee gedachten. Het gaat over de afgelopen 50 jaar, maar evenzeer over de (voor)geschiedenis van Vreeswijk en Jutphaas. Er is veel aandacht voor verdwenen kastelen en buitenplaatsen, die vaak als naamgever voor de latere wijken dienden. Zelfs de steentijd komt aan bod: 'De oudste bewoners van Nieuwegein' waren 6.000 jaar geleden mensen van de Swifterbantcultuur, zo bleek in 2017 uit opgravingen bij bedrijvenpark Het Klooster.

Het is geen overzichtswerk, maar een bundeling van bijna 60 korte stukken. Die zijn geschreven door maar liefst 30 auteurs, vooral mensen die actief zijn binnen de Historische Kring Nieuwegein. Die grote hoeveelheid schrijvers is slecht voor de eenheid van de publicatie, maar ongetwijfeld goed voor de onderlinge saamhorigheid. 'Met dit boek proberen we veel Nieuwegeiners hun stad nog beter te laten kennen en begrijpen', schrijven de samenstellers in de inleiding. Hoewel de vooroordelen van buitenstaanders worden benoemd en betreurd, hebben de makers kennelijk niet de ambitie om hen met dit

boek te bereiken. Dat blijkt uit het feit dat het alleen in Nieuwegeinse boekhandels ligt, maar evenzeer uit de opzet en indeling. De stukken staan niet in een (chrono-) logische volgorde, maar door elkaar heen als in een magazine. Een rode lijn is lastig te ontdekken. Er zijn wel zestien stukken over de verschillende wijken en oude kernen, die soms worden gevolgd door bijdragen over onderwerpen in dezelfde wijk. Die opzet is echter niet consequent doorgevoerd. Een duidelijk aangegeven geografische hoofdindeling had het boek beter behapbaar gemaakt, zeker voor niet-Nieuwegeiners. Tegelijkertijd is het een veelzijdig en afwisselend boek, dat over molens en kerken gaat maar evengoed over een schippersinternaat en zelfs over Wi-Fi, dat zo'n beetje door NCR in Nieuwegein is uitgevonden (aanvankelijk voor draadloze kassa's). Het is dus echt een koffietafelboek om af en toe doorheen te bladeren en her in der iets in te lezen. Het intermezzo 'Nieuwegeiners over hun stad' kan met acht personen nauwelijks recht doen aan de veelzijdigheid van de bevolking, al is het leuk dat hierin de plaatselijke hiphopscene langskomt. Enkele stukken hebben teveel een promotioneel karakter, zoals 'Innoverende bibliotheek

Boekbespreking

Nieuwegein 50 jaar, gepland gelaagd geslaagd.
Historische Kring Nieuwegein / Edicola Publishing,
Deventer 2021. ISBN 978-94-93259-11-9. 256 blz.,
€ 29,95. Verkrijgbaar bij Bruna in Nieuwegein en
via www.museumwarsenhoeck.nl/?s=boek

groeit met de stad mee' en de bijdrage van het Vrijligershuis Nieuwegein. Opmerkelijk is wel dat een stuk over de sneltram ontbreekt, die toch tamelijk (beeld) bepalend is voor Nieuwegein.

Architectuur en stedenbouw

De titel en het omslagontwerp wekken de verwachting dat het boek veel informatie biedt over de stedenbouw en architectuur van de Nieuwegeinse wijken in de afgelopen 50 jaar. Die informatie is echter nogal onnadrukkelijk en verspreid aanwezig. Sommige wijkverhalen gaan meer over ouder erfgoed dat nog zichtbaar is of waarnaar de naam verwijst, dan over de nieuwbouw zelf. Bij andere wijken worden aantallen woningen en de voorzieningen als scholen en winkelcentra genoemd zonder verdere details. Architect Marlies Adriaansen geeft tegen het einde van het boek wel een beknopt overzicht van de omslag die in de jaren 70 plaatsvond van wijken met hoogbouw naar 'bloemkoolwijken' met woonerven, terwijl de latere Vinex-wijken weer rechtlijniger zijn. En een apart stuk gaat over de houtskeletbouw die rond 1980 naar Canadees voorbeeld verrees in de wijk Doorslag.

Interessant is het gesprek met 'de vader van Nieuwegein', de stedenbouwkundige Ronald Fukken (77). Hij was in de jaren 70 gemeentelijk hoofd stedenbouw. Fukken beschrijft het verschil met zijn voorganger, de (externe) planoloog Jan Kuiper (1907–2003). Die had in 1962 trouwens het verkeersplan voor Utrecht gemaakt met de gedeeltelijke singeldemping (zij het minder

< Onderdoorgang aan de Zwaluw in de 'Verhoevenwijk', 2021. [FOTO ARJAN DEN BOER](#)

✓ Gemeentehuis aan de Raadstede, geopend in 1976 en gesloopt in 2001. [HET UTRECHTS ARCHIEF](#)

vergaand dan het plan-Feuchtinger). Kuiper wilde volgens Fukken het oude polderlandschap liefst onder meters zand bedekken en daarop helemaal opnieuw beginnen. 'Wij waren een nieuwe generatie stedenbouwkundigen die wilden afrekenen met de architectuur van de naoorlogse wederopbouw met zijn galerijflats. Wij wilden kleinschalige woningbouw, met betaalbare eengezinshuizen en een tuintje. En daar hoorden woonerven bij, waar kinderen veilig konden spelen en voetgangers voorrang hadden.' Fukken maakte juist gebruik van het bestaande landschap, zoals in de

wijk Fokkestee. 'We hebben daar geen meters zand gestort, maar de grondwaterstand verlaagd en de bestaande structuren en landschappelijke elementen gevolgd. Dat geeft een veel natuurlijker beeld. Een opstand met populieren hebben we laten staan, die is er nu nog.' Het is jammer dat de Historische Kring niet meer heeft aangehaakt bij het project Jonge Monumenten van de gemeente Nieuwegein. Om de monumentenlijst aan te vullen met gebouwen uit de Post65-periode (1965-1990) konden inwoners onlangs op hun favorieten stemmen.

Als winnaar kwam - naast de genoemde houtskeletbouw - de 'Verhoevenwijk' uit de bus, het honingraatvormig aangelegde doolhof met de straatnaam Zwaluw dat architect Jan Verhoeven (1926-1994) eind jaren 70 ontwierp. Hij liet zich inspireren door de Amsterdamse School met bakstenen poorten, erkers en siermetselwerk. Er staat een foto van in het boek, maar de Zwaluw was zeker een eigen stuk waard geweest.

Ook het (winkel)centrum Cityplaza, in 1984 ontworpen door Jan Hoogstad (1930-2018), werd door de inwoners geslecteerd, zelfs al is er inmiddels veel aan verbouwd, gesloopt en toegevoegd. Het boek beschrijft hoe dit centrum als crisisoplossing gebouwd werd toen een eerder plan met gezellige grachtjes te duur bleek. Als 'beste' kantoorgebouw kozen de Nieuwegeiners voor Brugwal 1 (Movir), een mooi voorbeeld van structuralisme. Marlies Adriaansen betreurt in haar boekbijdrage het glazen kantoorgebouw van de Zwolsche Algemene uit 1984 dat onlangs gesloopt is, maar eigenlijk op de monumentenlijst thuishoorde.

De verschillende stadhuizen die de jonge gemeente aan de lopende band lijkt te verslijten, passeren eveneens de revue. Het huidige 'Stadshuis' van het Deense architectenbureau 3XN ziet er na tien jaar nog steeds futuristisch uit, dus dat kan nog wel even mee. Het voegt weer iets toe aan de historische gelaagdheid van Nieuwegein waarnaar de ondertitel van het boek verwijst. Is het terecht dat daarin naast de woorden 'gepland' en 'gelaagd' ook 'geslaagd' staat? 'Vader' Ronald Fukken, die er trouwens zelf nooit heeft gewoond, vindt Nieuwegein 'over het algemeen geslaagd' wat betreft leefbaarheid, al verdient 'niet alles de hoofdprijs'. Hij verwacht dat het over een paar jaar nog hip zal worden om in Nieuwegein te wonen.

Ondanks de tekortkomingen - die een vrijwilligersorganisatie niet allemaal aan te rekenen zijn - is dit kloeki bladerboek een aanrader voor wie zijn blinde vlek voor Nieuwegein wil corrigeren, en zeker een decembertip voor de 64.000 inwoners van de nog altijd groeiende kern.

Utrecht in 30 weetjes

Wie als bezoeker of (nieuwe) inwoner van de stad meer wil weten van haar geschiedenis, kan terecht bij een groeiend aanbod aan rondleidingen, cursussen en papieren en digitale gidsen. Stadsgids en wetenschapsjournalist Iris Dijkstra voegt daar nu haar boek *Stappen door m'n stadsie*. (On)bekend Utrecht in dertig heim-weetjes aan toe. Die weetjes over haar 'heim', haar thuisstad, heeft Dijkstra gegroepeerd rond acht thema's: typisch Utrecht, naastenliefde, gebouwen met allure, beroemde dames, bedrijvigheid, vergane glorie, beroemde heren en bijzondere woonhuizen. En wat voor de meeste bezoekers van de stad en de meeste rondleidingen geldt, gaat ook voor dit boek op: het beperkt zich tot de binnenstad en daarbinnen vooral tot de Oude- en Nieuwegracht. Een ideaal boek dus voor wie na een rondleiding meer wil weten of een mooi aandenken aan een Utrecht-bezoek wil overhouden.

Met haar boek wil Dijkstra naar eigen zeggen niet alleen een breed publiek bereiken, maar ook iets toevoegen 'voor de kenners'. Het eerste zal door de vlotte stijl en de aantrekkelijke presentatie zeker lukken. Voor het tweede ontbreken echter - op een enkel detail na - nieuwe gegevens en inzichten, omdat de meeste hoofdstukken wel erg zwaar leunen op de bestaande (overigens keurig vermelde) literatuur.

Iris Dijkstra, Stappen door m'n stadsie. (On)bekend Utrecht in dertig heim-weetjes. Zwolle, WBOOKS, 2021. ISBN 978-94-625-8467-9. 184 blz., € 24,95.

Utrechtse revolutieleider

Op 11 oktober van dit jaar werd aan de buitenmuur van het Utrechtse stadhuis een gevelsteen onthuld ter ere van de Utrechtse patriottenleider Pieter Quint Ondaatje. Bij dezelfde gelegenheid werd een beknopte biografie van Ondaatje ten doop gehouden.

Ondaatje (1758-1818) was in vele opzichten een opmerkelijk man: geboren in Colombo (Ceylon) als zoon van een Amsterdamse moeder en een protestantse Tamil-vader, tijdens zijn studiejaren in Utrecht betrokken geraakt bij de patriottenbeweging en door zijn retorische en politieke talenten ontpopte hij zich als leider van de strijd voor democratisering van het stadsbestuur. Na een volhardende en vreedzame strijd wordt dat doel in 1786 eindelijk bereikt, maar het succes van de Utrechtse revolutionairen is van korte duur. Als een jaar later Pruisische troepen een eind maken aan het patriottisch bewind vlucht Ondaatje naar het buitenland om pas in 1795 terug te keren. Hij maakt dan carrière in het landsbestuur en vanaf 1815 tot zijn dood in het koloniaal bestuur in Nederlands-Indië.

In het boekje ligt de nadruk op zijn Utrechtse jaren, maar komen ook enkele interessante aspecten uit de periode daarna aan de orde, zoals zijn rol bij het ontwerpen van de Bataafse republiek als eenheidsstaat en zijn betrokkenheid bij de vrijmetselarij. Hoofdauteur Paul Krijnen eindigt met een terecht pleidooi voor de totstandkoming van 'een weten-

schappelijke biografie over de democratische denker en doener' Ondaatje. Moge die biografie dan niet alleen wetenschappelijk worden, maar ook toegankelijk voor een breed lezerspubliek. *Paul Krijnen m.m.v. Rietje de Bruijn en Dilip Tambyrajah, Pieter Quint Ondaatje. Revolutieleider in Utrecht. Utrecht, Stichting Geveltekenfonds, 2021. ISBN 978 90 9035135 3. 95 blz., € 12,95. Leden van Oud-Utrecht kunnen het boek voor € 10,- bestellen via www.oud-utrecht.nl/webwinkel.*

Een leven in de sloppen

Tussen 1859 en 1895 woonde ze in Utrecht op twintig adressen, meestal in armoedige behuizingen in sloppen en stegen. Van haar twaalf kinderen stierven er elf voor hun derde levensjaar. Ze verbleef twee keer kort in het Willem Arntz Huis. Ze was het zwarte schaap van de familie en werd ontferd door haar rijkere zus Beitske. Die keek, net als haar andere zes zussen en broers, niet meer naar haar om sinds ze in 1858 voor het stelen (of was het lenen?) van een dameshoedje tot zes maanden cel werd veroordeeld. Het leven van Jelske Vlaskamp (geboren Dokkum 1832) was een aaneenschakeling van ellende.

Scherp is het contrast met haar nicht Janke Diderika Vlaskamp (1826-1903) die opgroeide in zekere welstand en die het in haar huwelijk met haar neef, de marinearts Doeke Hellema, niet breed, maar ook niet slecht had. Ze leidde een rustig en huiselijk leven, maar kende door miskramen en ziekte ook de schaduwkanten van het bestaan.

In een mooi verzorgd boek reconstrueren twee verre familieleden wat er bekend is over het leven van de twee vrouwen. Omdat ze het moesten doen zonder egodocumenten van Janke en Jelske, maken de auteurs de aanduiding 'biografie' in de ondertitel van het boek niet echt waar. Ook de op zich interessante hoofdstukken - van twee andere auteurs - over de portretten van Jankes ouders en over haar poëziealbum, brengen Janke niet tot leven. Dat lukt nog minder voor haar nicht in Utrecht, de arme Jelske.

Aly van der Mark e.a., Twee Vrouwen Twee Levens. Voor- en tegenspoed in de 19de eeuw. Biografie. Leeuwarden, Het Nieuwe Kanaal, 2021. ISBN 978 9492 457 530. 136 blz., € 22,50.

Ook verschenen

Alex van Hout en Anne Veen (samenstelling), De Tuinwijk 100. Een bijzondere wijk. Utrecht, eigen beheer, 2021. 109 blz., € 15,-. Boekje, deels gebaseerd op herinneringen van buurtbewoners, over Tuinwijk, onderdeel van de Utrechtse wijk Noordoost, waarvoor 100 jaar geleden de eerste steen werd gelegd. Verkrijgbaar bij Restaurant Badhuis en Café Willem, beide aan het Willem van Noortplein.

Projectontwikkeling Bemiddeling Verhuur Bouw

LISMAN
EN **LISMAN**
BOUW & VASTGOED

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • secretariaat@lisman.eu • +31 (0) 30 69 5 66 44

**“Môh je een daojakker?
Koop dat
boekie!”**

De zesde druk
met diverse
aanvullingen
en herzieningen
in het schrijven
van 't Uterechs.

€ 14,90 (voor leden € 9,50)

oud-utrecht.nl/webwinkel

Nummers nabestellen
of andere publicaties
van Oud-Utrecht
bestellen?

oud-utrecht.nl/webwinkel 8 720299 298545